

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Πτυχιακή Εργασία

Σωτήριος Λιάνος

ΘΕΜΑ:

“ Ο οικονομικός ρόλος του κράτους στην Πολιτική οικονομία
από τον Keynes και μετά”

Επιβλέπων Καθηγητής:

Μιχαήλ Ζουμπουλάκης

ΒΟΛΟΣ, 2004

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 3650/1

Ημερ. Εισ.: 29-07-2004

Δωρεά: Συγγραφέας

Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΟΕ

2004

ΛΙΑ

Περιεχόμενα

Σελίδα

Περίληψη	4-5
Summary	6-7

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1.1 Εισαγωγή.....	8
1.2 Έννοια της κρατικής οικονομικής πολιτικής.....	8-9
1.3 Φορείς της οικονομικής πολιτική.....	9-10
1.4 Επιδιώξεις και σκοποί της οικονομικής πολιτικής.....	10-11
1.5 Λόγοι για την παρέμβαση ή όχι του κράτους στην οικονομία.....	11-13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1.1 Απόψεις σχετικά με το ρόλο του κράτους πριν τον Keynes.....	14-15
1.2 Η απόψεις του John Keynes για το ρόλο του κράτους	15-16
1.2.1Ο ρόλος του κράτους στη κεϋνσιανή οικονομία	
Βασικά συστατικά της θεωρίας του Keynes	16-18
Η Δημοσιονομική πολιτική και η επίδρασή της στην οικονομία.....	18-19
Η νομισματική πολιτική και η επίδρασή της στην οικονομία.....	19-20
Συμπερασματικές παρατηρήσεις στη θεωρία του Keynes	20-22
1.3 Η κριτική των σοσιαλιστών στο ρόλο του κράτους.....	22-23
Η κριτική των Lange-Lerner.....	23-24
Αδυναμίες του κεντρικού σχεδιασμού.....	24-25
Κριτική του κεντρικού σχεδιασμού	25-26

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 2^{ΟΥ} ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.....

2.1 Η Νεοκλασική σύνθεση.....	28-30
2.2Πληθωρισμός και νομισματική πολιτική.....	30-33
2.3 Η νομισματική πολιτική σύμφωνα με τους Μονεταριστές	33-36
2.4 Οι Νεομονεταριστές.....	36-38
Κριτική της νεομονεταριστικής σχολής.....	38-39
2.5 Η σχολή πολιτική οικονομία του Σικάγου.....	39-40
Ο ρόλος του κράτους στη σχολή του Σικάγου.....	40-41
Κριτική των απόψεων της σχολής του Σικάγου.....	41-42

2.6 Η σχολή της «Δημόσιας Επιλογής».....	42-46
Κριτική της «Δημόσιας Επιλογής».....	47
2.7 Άλλες θεωρίες σχετικά με το ρόλο του κράτους.....	48-49
2.8 Το υπόδειγμα των δημοσίων δαπανών του Βαγτο.....	50-51
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	52-55
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	56

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η οικονομία μιας χώρας διέρχεται πολλές φορές κρίσεις, που οφείλονται σε διάφορα αίτια και έχουν διαφορετικά αποτελέσματα, που θα πρέπει κάπως να αντιμετωπιστούν. Οι απόψεις σχετικά με το ποιος θα πρέπει να αντιμετωπίσει τις κρίσεις αυτές διίστανται, έτσι κατά την διάρκεια του περασμένου αιώνα πολλοί ήταν αυτοί που ασχολήθηκαν με αυτό το θέμα, με σημαντικότερο τον Keynes που ήταν θερμός υποστηρικτής της κρατικής παρέμβασης στην διαδικασία της αγοράς, χωρίς όμως να εναντιώνεται στην ελευθερία της, για την αντιμετώπιση κάποιων δυσλειτουργιών της, αυτό κυρίως θα πραγματοποιούνταν με τη χρήση της δημοσιονομικής, κυρίως, πολιτικής και λιγότερο της νομισματικής.

Όλοι οι μετέπειτα βασίστηκαν στη θεωρία αυτή. Οι εκφραστές της αποκαλούμενης «νεοκλασικής σύνθεσης» θεωρούσαν ότι αν οι τιμές και οι μισθοί είναι ελαστικοί η οικονομία κατευθύνεται προς την πλήρη απασχόληση. Επίσης υποστήριζαν ότι ναι μεν το επιτόκιο επηρεάζεται από τις νομισματικές αρχές αλλά στην πραγματικότητα μένουν υπό τον έλεγχο των πραγματικών δυνάμεων που είναι η τιμή ισορροπίας των αποταμιεύσεων και των επενδύσεων¹.

Στην ταραγμένη δεκαετία του '70, όπου φανερώθηκαν οι αδυναμίες του Κεϋνσιανισμού, αναπτύχθηκε και επικράτησε ο αποκαλούμενος Μονεταρισμός με κύριο εκφραστή τον Friedman ο οποίος θεώρησε ότι ο σωστός τρόπος αντιμετώπισης των οικονομικών κρίσεων είναι μέσω της νομισματικής πολιτικής, όπου σύμφωνα με αυτό η προσφορά χρήματος θα πρέπει να αυξάνεται 3-5% το χρόνο ώστε να μπορέσει έτσι να επιτευχθεί η μακροοικονομική μεγέθυνση.

Μια ενδιαφέρουσα θεωρία σχετικά με το ρόλο του κράτους είναι αυτή των οικονομολόγων της σχολής του Σικάγου, οι οποίοι υποστήριζαν ότι το ιδιωτικό μονοπώλιο είναι προτιμότερο από το κρατικό και ότι μπορεί να οδηγηθεί, ακόμα και χωρίς ρύθμιση των τιμών από το κράτος, σε ένα ανταγωνιστικό επίπεδο κερδών.

Μια ακόμα σχολή που ασχολήθηκε με το ρόλο του κράτους είναι αυτή της «Δημόσιας επιλογής» που χαρακτηρίζεται από την πρωτοτυπία να συνδυάσει την πολιτική με την οικονομία. Οι εκφραστές αυτής με κυριότερο τον Buchanan θεωρούν

¹ Ernesto Screpanti- Stefano Zamagni, Η Ιστορία Της Οικονομικής Σκέψης 'B Τόμος (2003), σελ.208, Εκδόσεις Τυπωθήτω

ότι κάθε κρατική παρέμβαση είναι καταδικασμένη να αποτύχει και γι' αυτό είναι υπέρμαχοι της ελεύθερης αγοράς, έστω και αν και αυτή έχει της αδυναμίες της. Βασική άποψη της σχολής είναι ότι οι δραστηριότητες του κράτους θα πρέπει να περιοριστούν σε δραστηριότητες όπου η ιδιωτική πρωτοβουλία προκαλεί ένα μεγάλο κόστος στο άτομο, αυτές κυρίως αφορούν την εκπαίδευση την αστυνόμευση και κάθε είδους τέτοια δραστηριότητα.

Οι θεωρίες σχετικά με το ρόλο του κράτους που εμφανίστηκαν μετά την δεκαετία του '70 ήταν ολοένα και περισσότερο φιλελεύθερες, τονίζοντας συνεχώς τη σημασία της ελεύθερης αγοράς και την ανάγκη ελαχιστοποίησης των κρατικών παρεμβάσεων.

SUMMARY

The economy of a country evolves many times through crises, due to various reasons with different consequences. The opinions regarding who is supposed to face these crises diverge between the economists. The main supporter of active government intervention in the process of the economy, without however opposing to its freedom, was Keynes. To confront its dysfunctions, Keynes suggested the use, mainly, of the budgetary and less monetary policy.

All economists after Keynes were based on his theory and each one tried to adapt his theory in their own context. The representatives of the so called "neoclassic composition" considered that if prices and wages are flexible, the economy is directed to full employment. Moreover, they supported that the interest-rate may be influenced by the monetary authorities, it remains actually under the control of the real forces such as the price of balance of savings and investments.

The decade of 1970s revealed some weaknesses of the Keynesian theory, and the so called Monetarist School prevailed with its main representative Milton Friedman, who considered that the right way to deal with economic crises is through monetary policy. Accordingly, the offer of money should increase gradually 3-5% per year so that the macroeconomic enlargement can be achieved.

An interesting theory regarding the role of state was that of the School of Chicago, who supported that private monopolies are preferred to government and that they can lead, even without regulation of prices to a competitive level of profits.

Another school that dealt with the role of the state is that the "Public choice" which is characterised by the effort to combine Politics with Economics. The followers of this school such as James Buchanan believe that every government intervention is

condemned to fail and thus they advocate totally free market, despite its weaknesses. The basic idea of this school is that the activities of the state should be limited to activities too costly for the private initiative such as education and police.

The theories about the role of the state that were presented after 1970 were more and more liberal, stressing continuously the importance of free market and the need of minimisation of government's intervention.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1.1 Εισαγωγή

Από τη στιγμή που δημιουργήθηκαν οι πρώτες σύγχρονες κοινωνίες παρουσιάστηκαν ορισμένα προβλήματα διαχείρισης. Σχετικά με αυτά τα προβλήματα πολλές ήταν οι απόψεις σχετικά με το ποιος πρέπει να ασχοληθεί με την επίλυση τους αλλά και με ποιο τρόπο. Από την αρχή φάνηκε ότι το κράτος θα έπαιζε ένα σημαντικό ρόλο και στους δυο αυτούς τομείς. Όσο αφορά στα οικονομικά προβλήματα το κράτος, εφόσον εντοπίσει το πρόβλημα, θα πρέπει να βρει:

α) ποια είναι τα αίτια του ώστε να διαπιστωθεί αν όντως η κρατική παρέμβαση είναι αναγκαία ώστε να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα. Το σημαντικότερο πρόβλημα ανακύπτει από τη διαφωνία ως προς τη μορφή που θα πρέπει να λάβει, και αν θα πρέπει, να λάβει η κρατική παρέμβαση για την αποτελεσματική παρέμβαση του προβλήματος.

β) τι είναι δυνατόν και κοινωνικά να γίνει για την αντιμετώπιση του προβλήματος, αυτό θέτει τα πλαίσια των μέσων και των μέτρων της οικονομικής πολιτικής, που κρίνονται με βάση τη σχετική οικονομική θεωρία ως αποτελεσματικότερα για την επιτυχία των οικονομικών σκοπών και στόχων.² Δηλαδή αναλόγως με την επικρατούσα οικονομική θεωρία θα πρέπει να βρει το τι προκαλεί το συγκεκριμένο πρόβλημα και να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα.

1.2 Έννοια της κρατικής οικονομικής πολιτικής.

Με τον όρο κρατική πολιτική εννοούμε τις δράσεις που αναλαμβάνουν οι φορείς της κρατικής εξουσίας με σκοπό την επίτευξη ορισμένων στόχων. Βασική προϋπόθεση είναι οι διαδικασίες δράσης, που επιλέγονται για την επίτευξη των στόχων της κρατικής πολιτικής, να είναι αποτελεσματικές και να βοηθούν στην επίτευξη των στόχων. Η κρατική πολιτική είναι προϊόν πολιτικών διαδικασιών οι οποίες ποτέ δεν οδηγούν στην επιλογή της άριστης πολιτικής, με τον όρο άριστη πολιτική εννοούμε την επιλογή εκείνων των μέσων που θα βοηθήσουν αποτελεσματικότερα στην μεγιστοποίηση της συνάρτησης κοινωνικής ευημερίας πάντα βέβαια κάτω από τους υπάρχοντες περιορισμούς. Ως βασικός σκοπός της

² Ιωάννης Σ. Βαβούρας, Οικονομική Πολιτική (1998) σελ. 17-18, Εκδόσεις Παπαζήσης

μπορεί να θεωρηθεί η επίτευξη του κοινού καλού σε όλους τους τομείς της κοινωνίας, οικονομικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς.

Υπάρχουν πολλοί ορισμοί σχετικά με το τι είναι η οικονομική πολιτική έτσι κατά τον Saint-Geours « η οικονομική πολιτική είναι μια γενική δράση της κεντρικής πολιτικής εξουσίας, συνειδητή, συνεπής και εκλεπτυσμένη, που αναφέρεται στον οικονομικό τομέα, δηλαδή αναφέρεται στην παραγωγή, στην ανταλλαγή, στην κατανάλωση των αγαθών και υπηρεσιών και στο σχηματισμό του κεφαλαίου»³. Η οικονομική πολιτική πρέπει να είναι ορθολογική να επιλέγει τα κατάλληλα μέτρα, που θα οδηγήσουν στην επίτευξη των στόχων, σύμφωνα με τις οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές συνθήκες. Βέβαια η επιλογή κάποιων μέσων που θα επηρεάσουν θετικά στην επίτευξη συγκεκριμένων στόχων μπορεί να έχουν αρνητικές συνέπειες σε άλλους στόχους της οικονομικής πολιτικής.

1.3 Φορείς της οικονομικής πολιτικής.

Οι φορείς της οικονομικής πολιτικής είναι τα όργανα που διαμορφώνουν την οικονομική πολιτική του κράτους και μπορούν να διακριθούν σε δημόσιους και μη δημόσιους. Οι σημαντικότεροι από αυτούς είναι:

A) Δημόσιοι Φορείς:

i) Η κυβέρνηση που είναι και ο κυριότερος φορέας της διαμόρφωσης της οικονομικής πολιτικής μια και αυτή καταρτίζει τα διάφορα οικονομικά προγράμματα και είναι υπεύθυνη για την εκτέλεσή τους.

ii) Το κοινοβούλιο που αποτελεί τον αντιπρόσωπο του λαού στις διάφορες αποφάσεις. Βασικές αρμοδιότητες του είναι: α) ψηφίζει νόμους που αναφέρονται στην οικονομική πολιτική, β) ψηφίζει νόμους που επικυρώνουν διεθνείς οικονομικές συνθήκες ή μεταβιβάζουν αρμοδιότητες σε όργανα υπερεθνικών οργανισμών, γ) ασκεί ορισμένες διοικητικές ουσιαστικές αρμοδιότητες, δ) ασκεί κοινοβουλευτικό έλεγχο σε θέματα οικονομικής πολιτικής.

iii) Η κεντρική διοίκηση στην οποία περιλαμβάνονται δημόσιες υπηρεσίες και η κεντρική τράπεζα και άλλες υπηρεσίες. Το σημαντικότερο ρόλο φυσικά τον παίζει η κεντρική τράπεζα αφού σε καθεστώς πλήρους αυτονομίας αποτελεί σημαντικό όργανο διαμόρφωσης της οικονομικής πολιτικής αφού μπορεί να χρησιμοποιήσει τη

³ Παρατίθεται στο Βαβούρας, (1998) σελ.21

νομισματική πολιτική και το ισοζύγιο πληρωμών, που βρίσκονται υπό τη διαχείρισή της, για να επιτύχει τους στόχους της οικονομικής πολιτικής.

B) Μη δημόσιοι φορείς της οικονομικής πολιτικής:

- i) τα πολιτικά κόμματα
- ii) διάφορες οργανωμένες ομάδες συμφερόντων ή ομάδες πίεσης
- iii) διάφοροι εξωτερικοί ως προς τη χώρα παράγοντες⁴

1.4 Επιδιώξεις και σκοποί της οικονομικής πολιτικής.

Κάθε οικονομική πολιτική ενός κράτους έχει κάποιες βασικές επιδιώξεις που μέσω της εφαρμογής κατάλληλων μέτρων οικονομικής πολιτικής προσπαθεί να επιτύχει. Οι σκοποί είναι « οι οικονομικές μεταφράσεις των γενικών πολιτικών επιδιώξεων σε έννοιες οι οποίες μπορούν να ποσοτικοποιηθούν»⁵ παραδείγματος χάρη μια γενική επιδίωξη μπορεί να είναι η οικονομική ευημερία και ο σκοπός η σταθερότητα των τιμών ή οικονομική μεγέθυνση που θα επιτευχθούν μέσω της εφαρμογής κατάλληλων μέσων οικονομικής πολιτικής.

Οι σκοποί της οικονομικής πολιτικής είναι :

- α) Η σταθερότητα του γενικού επιπέδου των τιμών και του πληθωρισμού και αυτό γιατί αυτά επηρεάζουν άμεσα την οικονομική κατάσταση της χώρας αλλά και των πολιτών.
- β) Πλήρης απασχόληση, το κράτος προσπαθεί μέσω κάποιων οικονομικών πολιτικών, διαμόρφωση μισθών, διαμόρφωση πληθωρισμού την επιχορήγηση των επιχειρήσεων για νέες επενδύσεις κ.α. να επιτύχει όσο το δυνατόν μικρότερο ποσοστό ανεργίας.
- γ) Βελτίωση της θέσης του ισοζυγίου πληρωμών, βασική επιδίωξη του κράτους είναι ο περιορισμός, όσο το δυνατόν περισσότερο, των ελλειμμάτων, που προσπαθεί να τα επιτύχει με κάποια μέτρα οικονομικής πολιτικής όπως η επιβολή δασμών στα εισαγόμενα είδη ή ακόμα και με την υποτίμηση του νομίσματος της.
- δ) Η οικονομική μεγέθυνση που αποτελεί ένα από τους βασικούς σκοπούς της οικονομικής πολιτικής γιατί επηρεάζει θετικά το βιοτικό επίπεδο των πολιτών και ασκεί θετικές επιπτώσεις στον περιορισμό του πληθωρισμού ζήτησης. Βασικό στοιχείο της οικονομικής μεγέθυνσης είναι ότι για να επιτευχθεί θα πρέπει να μειωθεί η σημερινή κατανάλωση και να αυξηθούν οι επενδύσεις.

⁴ Βαβούρας, (1998), σελ.24-26

⁵ Βαβούρας, (1998), σελ.31

ε) Η βελτίωση της κατανομής του εισοδήματος. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω των δημοσίων δαπανών όπως οι μεταβιβαστικές πληρωμές σε ομάδες ατόμων που δεν είναι σε θέση να έχουν ένα ικανοποιητικό εισόδημα.

στ) Ο περιορισμός των δημοσίων ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους γιατί αυτό επηρεάζει την τις δυνατότητες του κράτους να λαμβάνει σωστές αποφάσεις⁶.

1.5 Λόγοι για την παρέμβαση ή όχι του κράτους στην οικονομία.

Η αγορά πολλές φορές εμφανίζει κάποιες ανεπάρκειες, ατέλειες, που δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν εκτός αν και το κράτος παρέμβει σ' αυτή και πάρει κάποια συγκεκριμένα μέτρα. Υπάρχουν έξι σημαντικές ανεπάρκειες που δικαιολογούν την κρατική παρέμβαση στην διαδικασία της αγοράς⁷.

α) Ύπαρξη μονοπωλιακών ή μονοψωνιακών καταστάσεων.

Κύριο χαρακτηριστικό της αγοράς που λειτουργεί σωστά είναι η ύπαρξη ανταγωνισμού ώστε μέσω αυτού να διορθώνεται το κάθε πρόβλημα που προκύπτει, βέβαια πολλές φορές σε ορισμένους κλάδους παραγωγής δεν υπάρχει ένας σχετικά μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων αλλά αντίθετα υπάρχουν λίγες επιχειρήσεις που έχουν μεγάλο μερίδιο της αγοράς. Εξαιτίας της ύπαρξης μονοπωλίων το κράτος αναγκάζεται να παρέμβει, ώστε να προστατέψει τους πολίτες, και να αναλάβει τη διαχείριση επιχειρήσεων όπως τηλεφωνικών, παροχής ηλεκτρισμού, διαχείρισης υδάτινων πόρων ταχυδρομείων κ.α.

β) Ύπαρξη δημοσίων αγαθών.

Τα γνήσια δημόσια αγαθά έχουν δυο κρίσιμες ιδιότητες. Η πρώτη είναι ότι δεν είναι εφικτό να περιοριστεί η χρήση τους και η δεύτερη ότι δεν είναι επιθυμητό να περιοριστεί η χρήση τους⁸. Το καλύτερο παράδειγμα ενός δημόσιου αγαθού είναι η εθνική άμυνα γιατί όλοι απολαμβάνουν τις υπηρεσίες τις χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα αποκλεισμού κάποιου από αυτή. Το κυριότερο χαρακτηριστικό των δημοσίων αγαθών είναι η ύπαρξη μηδενικού οριακού κόστους για να απολαύσει το αγαθό ακόμα ένα άτομο. Γι' αυτό το λόγο εξάλλου τα συγκεκριμένα αγαθά είτε δεν θα προσφερθούν καθόλου ή ανεπαρκώς από την αγορά. Το παραπάνω αποτελεί και το κυριότερο λόγο που δικαιολογεί πολλές κρατικές δραστηριότητες.

⁶ Βαβούρας, (1998),σελ. 34

⁷ Joseph Stiglitz, Οικονομική Του Δημόσιου Τομέα (1992) σελ 106, Εκδόσεις Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη

⁸ Stiglitz (1992) σελ 161-162

γ) Ύπαρξη εξωτερικών οικονομιών.

Πολλές φορές οι δραστηριότητες μιας επιχείρησης ή ενός ατόμου μπορεί να έχει κάποιο κόστος σε μια άλλη επιχείρηση ή άτομο και παρόλο αυτά η επιχείρηση ή το άτομο δε προσφέρει κάποια αποζημίωση σε αυτούς, ένα παράδειγμα είναι η μόλυνση των υδάτινων πόρων μιας περιοχής από μια επιχείρηση που όμως χρησιμοποιούνται και από άλλους εκτός από αυτή. Υπάρχουν δυο μορφές εξωτερικών οικονομιών αυτές που επιβάλλουν κάποιο κόστος και ονομάζονται αρνητικές εξωτερικές οικονομίες και αυτές που επιφέρουν οφέλη σε άλλους και ονομάζονται θετικές εξωτερικές οικονομίες. Η ύπαρξη αυτών των εξωτερικών οικονομιών μπορεί να σημαίνει ότι η κατανομή των πόρων από την αγορά δεν είναι αποτελεσματική και επομένως η κρατική παρέμβαση είναι απαραίτητη για τον περιορισμό των αρνητικών και την προώθηση των θετικών εξωτερικών οικονομιών⁹.

δ) Ελλείψεις ή ατέλειες των αγορών.

Πολλές φορές οι ιδιωτικές αγορές αποτυγχάνουν να προσφέρουν και προϊόντα που δεν είναι δημόσια. Πρόκειται κυρίως για προϊόντα, που ενώ το κόστος παροχής τους είναι μικρότερο από ότι διατίθενται να πληρώσουν τα άτομα, χαρακτηρίζονται από κάποιες ατέλειες στην αγορά τους. Τα προϊόντα αυτά είναι κυρίως ασφάλειες και αγορές κεφαλαίων που είναι δύσκολο να καλυφθούν από τις ιδιωτικές αγορές¹⁰.

ε) Έλλειψη πληροφόρησης.

Ένα μεγάλο μέρος των δραστηριοτήτων του κράτους προκύπτει από την έλλειψη πληροφόρησης των πολιτών. Έτσι το κράτος λαμβάνει το ρόλο να ενημερώνει τους πολίτες ώστε να τους προστατέψει από τυχόν κινδύνους. Η πληροφορία πλέον θεωρείται ως δημόσιο αγαθό που οι ιδιωτικές αγορές δε θα προσφέρουν ικανοποιητικά, παράδειγμα των δραστηριοτήτων πληροφόρησης του κράτους είναι η μετεωρολογική υπηρεσία και οι πληροφορίες που προσφέρει σχετικά με τον καιρό¹¹.

στ) Ανεργία, πληθωρισμός και ανισορροπία.

Οι περισσότεροι οικονομολόγοι, που ανήκουν σε σχολές που υποστηρίζουν την κρατική παρέμβαση, θεωρούν ότι τα υψηλά επίπεδα ανεργίας και πληθωρισμού καθιστούν αναγκαία την παρέμβαση του κράτους ώστε να αντιμετωπιστούν οι ατέλειες της αγοράς από την άλλη μεριά κάποιοι άλλοι υποστηρίζουν ότι το κράτος δεν μπορεί να παίξει κάποιο ρόλο για την αντιμετώπισή τους. Αυτό εξάλλου

⁹ Stiglitz (1992) σελ 111

¹⁰ Stiglitz (1992) σελ 114

¹¹ Stiglitz (1992) σελ 115

αποτελέσει αντικείμενο διαμάχης μεταξύ των υπέρμαχων του κρατικού παρεμβατισμού και αυτών που υποστηρίζουν ότι η διαδικασία της αγοράς θα εξαλείψει τα προβλήματα που υπάρχουν¹².

Βέβαια από την άλλη μεριά υπάρχουν πολλές αποτυχίες ή ανεπάρκειες του κράτους που περιορίζουν σημαντικά το ρόλο του στη διαχείριση της οικονομίας αυτή κυρίως είναι:

- α) Η έλλειψη πληροφόρησης αυτών που κυβερνούν αλλά και των δημοσίων υπαλλήλων για θέματα που απασχολούν τους πολίτες με αποτέλεσμα να μη λαμβάνονται τα κατάλληλα μέτρα για την αντιμετώπισή τους αλλά και τα μέτρα που λαμβάνονται να προκαλούν πολλές φορές αναταραχές στην αγορά.
- β) Αδυναμίες λειτουργίας και υλοποίησης των ενεργειών λόγω της γραφειοκρατίας που είναι κύριο χαρακτηριστικό του δημοσίου τομέα. Πολλές φορές τα μέτρα που εγκρίνονται αποτυχαίνουν και αυτό λόγω της μεγάλης καθυστέρησης που υπάρχει μέχρι την υλοποίηση του έργου.
- γ) Το πρόβλημα αρίστου δευτέρας τάξεως, πολλές φορές η επιλογή του κράτους που αφορά κάποιο πρόβλημα δεν είναι η προτιμότερη και αυτό λόγω του μεγάλου κόστους που ίσως θα είχε αυτή ή ακόμα και λόγω της πίεσης κάποιων οργανωμένων σωματείων που εξυπηρετούν συγκεκριμένα συμφέροντα μια ομάδας πολιτών. Έτσι αυτοί που λαμβάνουν τις αποφάσεις θα πρέπει να λάβουν υπόψιν και του ψηφοφόρου και τις προτιμήσεις τους και πολλές φορές να προσπαθούν να υπάρξει ένας συμβιβασμός μεταξύ των διαφόρων προτιμήσεων.
- δ) Οι κρατικές ενέργειες πολλές φορές δημιουργούν συνθήκες μεταφοράς προσόδων μέσω των διοικητικών μηχανισμών, κάποιες οργανωμένες ομάδες θα μπορούσαν να προωθήσουν κάποια έργα που τους αφορούν, που ίσως το κόστος θα έπρεπε να επιβαρύνει αποκλειστικά αυτούς, να γίνουν από το δημόσιο με αποτέλεσμα να επωφεληθούν από τη μικρή συμμετοχή που θα έχουν πλέον στο κόστος κατασκευής των έργων αυτών¹³.

¹² Stiglitz (1992) σελ 115-116

¹³ Θ. Λιανός-Δ. Δαμιανού-Γ. Μεργού-Μ. Ντεμουση-Σ. Κατρανίδη (1998), Αγροτική οικονομική, Εκδόσεις Ευγ. Μπενου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με τις διάφορες θεωρίες σχετικά με το ρόλο του κράτους στην οικονομική δραστηριότητα αρχίζοντας από τον John Maynard Keynes του οποίου η θεωρία σημάδεψε όλες τις μετέπειτα θεωρίες σχετικά με το ρόλο του κράτους και ίσως θα μπορούσαμε να πούμε ότι όλες αυτές δημιουργήθηκαν είτε για να στηρίξουν τη θεωρία του Keynes είτε για να δώσουν μια άλλη διάσταση σχετικά με το ποιες θα πρέπει να είναι οι δραστηριότητες του κράτους μέσα στα πλαίσια της αγοράς.

1.1 Απόψεις σχετικά με το ρόλο του κράτους πριν τον Keynes.

Οι αδυναμίες και οι ατέλειες της αγοράς αλλά και οι ανεπάρκειες και οι ατέλειες που δημιουργούνται από την παρέμβαση του κράτους στην αγορά ταυτόχρονα με τις οικονομικές-πολιτικές και πολιτιστικές συνθήκες που επικρατούν σε κάθε εποχή είχαν σαν αποτέλεσμα να δημιουργηθούν πολλές θεωρίες σχετικά με το ρόλο που θα πρέπει να έχει το κράτος. Αυτή η διαμάχη δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο του περασμένου αιώνα αλλά και των προηγούμενων. Έτσι το 18^ο αιώνα επικράτησε η άποψη, κυρίως μεταξύ των άγγλων οικονομολόγων, ότι το κράτος θα πρέπει να προωθήσει το εμπόριο και την βιομηχανία, αυτοί που υποστήριζαν την άποψη αυτή ονομάστηκαν μερκαντιλιστές. Αντιτιθέμενος σε αυτή την άποψη ο Adam Smith στο έργο του ο «Πλούτος των Εθνών» υποστήριξε πως ο ανταγωνισμός και το κίνητρο κέρδους θα οδηγούσε τα άτομα να υπηρετήσουν το δημόσιο συμφέρον, μέσω της προώθησης των ατομικών τους συμφερόντων. Στο έργο του μίλησε για κάποιο «αόρατο χέρι» που κατευθύνει την οικονομία να παράγει ότι είναι επιθυμητό και με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκαν και οι κλασσικοί οικονομολόγοι του 19^{ου} αιώνα, που με οδηγό το περίφημο Laissez Faire, υποστήριζαν ότι το κράτος θα πρέπει να αφήσει ελεύθερο τον ιδιωτικό τομέα και να μην επιχειρήσει να ρυθμίσει ή να ελέγξει την ιδιωτική πρωτοβουλία. Βέβαια αυτή η αντίληψη σχετικά με τον ρόλο του κράτους δεν βρήκε σύμφωνους όλους τους οικονομολόγους εκείνης της εποχής και αυτό λόγω των σοβαρών ανισοτήτων που επικρατούσαν μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων.

Αυτή η διαμάχη συνεχίστηκε και στον 20^ο αιώνα και πέρασε από πολλές φάσεις ανάλογα τις οικονομικές και κοινωνικές καταστάσεις που επικρατούσαν κάθε εποχή. Η διαμάχη έγινε πιο έντονη μετά την κρίση του 1929, έτσι εμφανίστηκαν πολλοί οικονομολόγοι με θεωρίες σχετικά με το τι προκάλεσε την κρίση και με το πια θα πρέπει να είναι η θέση του κράτους στην αντιμετώπιση των ενδεχόμενων μελλοντικών κρίσεων, η σημαντικότερη θεωρία, σχετικά με το ρόλο του κράτους, που αναπτύχθηκε εκείνη την εποχή ήταν εκείνη του John Maynard Keynes στο βιβλίο «Η Γενική Θεωρία Της Απασχόλησης, Του Τόκου Και Του Χρήματος», μια θεωρία που επικράτησε μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1970.

1.2 Οι απόψεις του John M. Keynes για ρόλο του κράτους.

▷ Ο John Maynard Keynes γεννήθηκε το 1883 και ήταν γιος του John Neville Keynes. Σπούδασε στα κολέγια του Eton και του King και ένας από τους δασκάλους του στα οικονομικά ήταν ο Alfred Marshall, γεγονός που τον επηρέασε στην μετέπειτα πορεία του. Υπηρέτησε για δύο χρόνια ως δημόσιος υπάλληλος στο Γραφείο των Ινδίων και έπειτα επέστρεψε στο κολέγιο του King όπου ειδικεύτηκε στη διδασκαλία των «Principles Of Economics του Marshall».

Ο Keynes έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον σχετικά με τις δημόσιες υποθέσεις και ασχολήθηκε με τα δυο κυριότερα προβλήματα της αγγλικής οικονομίας κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1920-30, που δεν ήταν άλλο από τον κανόνα του χρυσού και την ανεργία. Το 1923 στο έργο «A Tract on Monetary Reform» εναντιώθηκε στον κανόνα του χρυσού και επισήμανε τον κίνδυνο ύφεσης από την επιστροφή του κανόνα του χρυσού. Όσο αφορά την ανεργία ο Keynes υποστήριξε τα προγράμματα δημοσίων επενδύσεων και στο άρθρο του « Χρειάζεται η ανεργία μια δραστική θεραπεία» υποστήριξε το πρόγραμμα απασχόλησης που πρότεινε ο Lloyd George και το φιλελεύθερο κόμμα. Στο έργο του “Το τέλος του laissez-faire” υποστήριξε ότι είναι αναγκαία η εγκατάλειψη της άκαμπτης ορθοδοξίας του ελεύθερου εμπορίου, του οποίου τις οικονομικές συνέπειες φοβόταν εξίσου με εκείνες του «κρατικού σοσιαλισμού», έτσι υποστήριξε ότι υπάρχουν δραστηριότητες όπου ο ιδιωτικός τομέας παίζει σημαντικό ρόλο αλλά υπάρχουν και δραστηριότητες όπου η κρατική παρέμβαση είναι αναγκαία.

Το 1930 εκδίδει το “A Treatise on Money” όπου προσπαθεί να ενώσει τα συμπεράσματα δυο θεωρητικών σχολών αυτής της νεοκλασικής θεωρίας σχετικά με το κύκλο ως φαινόμενο οικονομικής ανισορροπίας, συγκεκριμένα τις θεωρίες του

Marshall, και τις θεωρίες για την ανισορροπία παραγωγής-δαπάνης που είχαν διατυπωθεί από τους Tugan-Baranovsky και Hobson.

Το 1936 εξέδωσε το έργο « Η Γενική Θεωρία Της Απασχόλησης, Του Τόκου Και Του Χρήματος» όπου προσπαθούσε να διδαχθεί από την κρίση του 1929. Υποστήριξε ότι η χαμηλή συναθροιστική ζήτηση ήταν υπεύθυνη για το χαμηλό εισόδημα και την υψηλή ανεργία που χαρακτηρίζουν τις απότομες πτώσεις της παραγωγής και της απασχόλησης, ασκώντας ταυτόχρονα έντονη κριτική στην κλασική θεωρία η οποία λάμβανε ως δεδομένο ότι μόνο η συναθροιστική προσφορά- κεφαλαίου, εργασίας και τεχνολογίας- καθόριζε το εθνικό εισόδημα¹⁴.

1.2.1 Ο Ρόλος Του Κράτους Στη Κεϋνσιανή Θεωρία.

Βασικά συστατικά της θεωρίας του Keynes.

Ο Keynes έδωσε μεγάλη σημασία στην ανεργία και στο τι είναι αυτό που την προκαλεί και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αυτή προκύπτει από αυτό που ονόμασε «ανεπαρκής συνολική ζήτηση», δηλαδή με δεδομένο το επίπεδο της τεχνολογίας αυτό που καθορίζει το οριακό προϊόν της εργασίας και άρα και τους πραγματικούς μισθούς είναι το επίπεδο της απασχόλησης και της παραγωγής. Δηλαδή οι πραγματικοί μισθοί καθορίζονται ταυτόχρονα με το επίπεδο της απασχόλησης. Θεώρησε επίσης ότι οι εργάτες αντιδρούν σε μια ενδεχόμενη μείωση των χρηματικών μισθών αλλά όχι και σε μια άνοδο του γενικού επιπέδου των τιμών που στην ουσία μειώνει τον πραγματικό τους μισθό. Έτσι η μοναδική περίπτωση όπου η μείωση των χρηματικών μισθών και των τιμών θα έχει ευνοϊκές επιπτώσεις στην απασχόληση είναι αυτές που θα προκαλέσουν και μια μείωση των επιτοκίων, ώστε να αυξηθούν οι επενδύσεις και επομένως και η συνολική ζήτηση που θα οδηγήσει και σε μια αύξηση της απασχόλησης. Στην αντιμετώπιση της ανεργίας επομένως σημαντικό ρόλο μπορεί να παίξει και το κράτος, μέσω της κεντρικής τράπεζας η οποία ανεβάζοντας τις τιμές των περιουσιακών στοιχείων, μέσω της μείωσης των επιτοκίων, σε επίπεδα όπου η αξία της επένδυση θα είναι αρκετά μεγάλη.

Ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της θεωρίας του είναι ότι θεωρεί τη μεταβλητή του επιτόκιο ως ένα ψυχολογικό φαινόμενο και ότι «...δεν μπορεί να βρίσκεται σε ισορροπία κάτω από το επιτόκιο που αντιστοιχεί σε πλήρη

¹⁴ Ernesto Screpanti- Stefano Zamagni. (2003) ,σελ. 100

κατανάλωση»¹⁵ μια και αυτό θα προκαλέσει πραγματικό πληθωρισμό με αποτέλεσμα η ποσότητα των μετρητών που διακραντούνται για ικανοποίηση συναλλαγών αλλά και ως μέτρο προφύλαξης να αυξηθούν σημαντικά. Επίσης τόνισε ότι το βραχυπρόθεσμο επιτόκιο μπορεί να επηρεαστεί και να ελεγχθεί σχετικά εύκολα από τις νομισματικές αρχές, μια και μπορούν να δημιουργήσουν την εντύπωση ότι η πολιτική τους δεν θα μεταβληθεί, ενώ αντίθετα το μακροχρόνιο επιτόκιο, το οποίο εξαρτάται τόσο από την πολιτική των νομισματικών αρχών όσο και από τις μελλοντικές προσδοκίες των πολιτών σχετικά με το ποίο είδος πολιτικής θα εφαρμόσουν αυτές στο μέλλον, είναι πιο δύσκολο να ελεγχθεί αφού είναι δύσκολο να πείσουν τους πολίτες ότι θα ακολουθηθεί μια συγκεκριμένη και σταθερή πολιτική.

Όσο αφορά στις καταναλωτικές δαπάνες υποστήριξε ότι αυτές επηρεάζονται από τις μεταβολές στο πραγματικό εισόδημα και από κάποιους άλλους εξωγενείς παράγοντες όπως τα απροσδόκητα κέρδη ή ζημιές, οι προσδοκίες, οι μεταβολές στη δημοσιονομική πολιτική και οι μεταβολές στο επιτόκιο. Υποστήριξε ότι οι επενδύσεις και κυρίως οι δημοσιονομικές δαπάνες μπορούν να προκαλέσουν μια επεκτατική διαδικασία εξαιτίας του ότι αυξάνουν το εισόδημα άρα επομένως και τις καταναλωτικές δαπάνες και αυτή η αύξηση οδηγεί σε μια αύξηση της ζήτησης των παραγωγικών συντελεστών και επομένως μείωση της ανεργίας.

Ακόμα ο Keynes υποστήριξε ότι ο όγκος των επενδύσεων εξαρτάται σημαντικά και από τις προσδοκίες των ατόμων οι οποίες με τη σειρά τους εξαρτώνται από το κόστος των κεφαλαιουχικών αγαθών, την προσδοκώμενη χρηματική τους απόδοση και από το επιτόκιο αγοράς που καθορίζονται από το κράτος. Επομένως μια επένδυση θα πραγματοποιηθεί αν η προσδοκώμενη χρηματική της απόδοση είναι μεγαλύτερη από το επιτόκιο αγοράς.

Το κυριότερο ρόλο στην ανάλυση του Keynes παίζει ο αποκαλούμενος «κεϋνσιανός σταυρός» όπου βασικό ρόλο παίζουν οι προγραμματισμένες δαπάνες, που είναι το ποσό που τα νοικοκυριά, οι επιχειρήσεις και το δημόσιο είναι διατεθειμένα να δαπανήσουν για αγορά αγαθών και υπηρεσιών. Έτσι υπάρχουν οι πραγματικές και οι προγραμματισμένες δαπάνες που η διαφορά τους είναι η μη προγραμματισμένη επένδυση σε αποθέματα. Ο Keynes θεώρησε ότι σε μια κλειστή οικονομία οι προγραμματισμένες δαπάνες είναι ίσες με: $E = C+I+G$ και αν θέσουμε

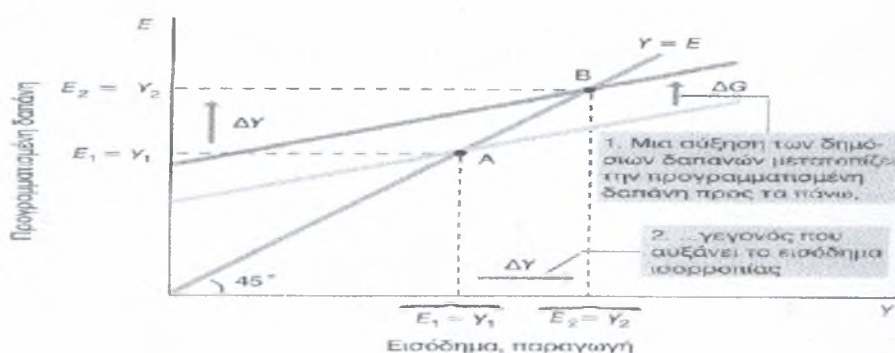
¹⁵ John Maynard Keynes, Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος (2001), σελ. 230, Εκδόσεις Παπαζήση

όπου $C = C(Y-T)$, $I = \bar{I}$, $G = \bar{G}$, $T = \bar{T}$ καταλήγουμε ότι $E = C(Y-T) + \bar{I} + \bar{G}$ ¹⁶. Οι απόψεις του Keynes σχετικά με το ρόλο του κράτους μπορούν να συμπυκνωθούν στην παρακάτω πρόταση από το βιβλίο του «...Το κράτος θα πρέπει να ασκήσει καθοδηγητική επιρροή στη ροπή προς κατανάλωση, εν μέρει μέσω της φορολογίας, εν μέρει καθορίζοντας το επιτόκιο και εν μέρει, ίσως, με άλλους τρόπους...»¹⁷

Δημοσιονομική Πολιτική και η επίδρασή της στην οικονομία.

Ο Keynes με τη βοήθεια του λεγόμενου κενύσιανου σταυρού προσπάθησε να δείξει πως η δημοσιονομική πολιτική επηρεάζει την οικονομία και κυρίως το εισόδημα και την απασχόληση. Η δημοσιονομική πολιτική έχει δυο πλευρές αυτή των δημοσίων δαπανών και αυτή των φόρων.

Εάν το κράτος αποφασίσει να αυξήσει τις δημόσιες δαπάνες για αγαθά και υπηρεσίες αυτό θα οδηγήσει σε μια αύξηση των προγραμματισμένων δαπανών, για κάθε επίπεδο εισοδήματος. Έτσι μια αύξηση των δημοσίων δαπανών κατά ΔG θα έχει σαν αποτέλεσμα η καμπύλη των προγραμματισμένων δαπανών να μετατοπιστεί προς τα πάνω κατά ΔG , επομένως η αύξηση των δαπανών θα οδηγήσει και σε μια αύξηση του εισοδήματος πολύ μεγαλύτερη από την αύξηση των δημοσίων δαπανών, όπως φαίνεται και στο σχήμα 1. Στην παραπάνω ανάλυση θεωρήθηκε ότι οι δημοσιονομική πολιτική επιδρά πολλαπλασιαστικά στο εισόδημα και αυτό γιατί σύμφωνα με τη συνάρτηση κατανάλωσης το υψηλότερο εισόδημα προκαλεί υψηλότερη κατανάλωση. Έτσι αφού η δημοσιονομική πολιτική αυξάνει το εισόδημα, αυξάνει και την κατανάλωση που με τη σειρά της αυξάνει ακόμα περισσότερο το εισόδημα κ.ο.κ.¹⁸

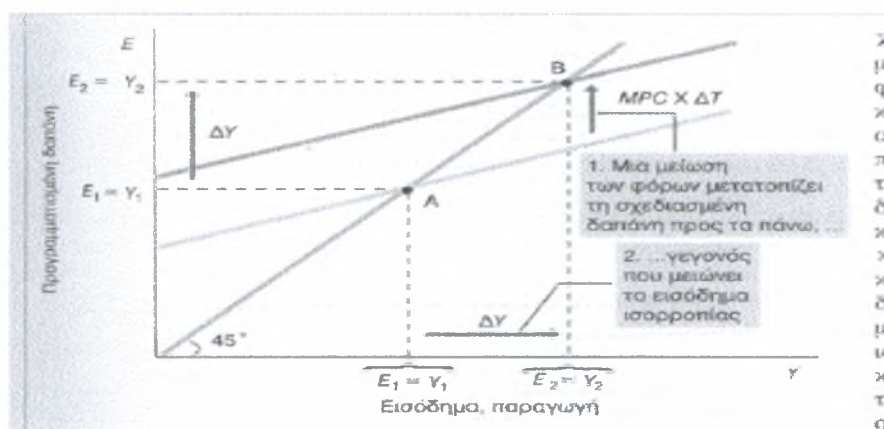
Πηγή: Mankiw (1998) σελ.54

¹⁶ N.Gregory Mankiw, Μακροοικονομική Θεωρία τόμος 'B (1998), σελ.50-51, Εκδόσεις Gutenberg

¹⁷ Keynes. (2001), σελ. 230

¹⁸ Mankiw (1998) σελ. 79

Σύμφωνα με τον Keynes την ίδια επίδραση στο εισόδημα θα είχε και μια μείωση των φόρων. Έτσι μια μείωση κατά ΔT θα αυξήσει το διαθέσιμο εισόδημα και επομένως και την κατανάλωση, άρα θα οδηγήσει σε μια αύξηση των προγραμματισμένων δαπανών και η καμπύλη θα μετατοπιστεί προς τα πάνω επομένως θα αυξηθεί και το εισόδημα, σχήμα 2. Ειδικότερα ο Keynes υποστήριξε στο βιβλίο του ότι «...οι φόροι κληρονομιάς είναι υπεύθυνοι για την μείωση του κεφαλαιουχικού πλούτου της χώρας...»¹⁹ και με βασική προϋπόθεση ότι τα έσοδα από αυτούς του φόρους να καλύπτουν τα έξοδα του κράτους, ώστε να μειωθούν ή να εξαλειφθούν οι φόροι εισοδήματος και κατανάλωσης, αυτό θα οδηγήσει σε μια αύξηση της ροπής προς κατανάλωσης και που με τη σειρά της θα οδηγήσει σε αύξηση των επενδύσεων.

Πηγή: Mankiw (1998) σελ.57

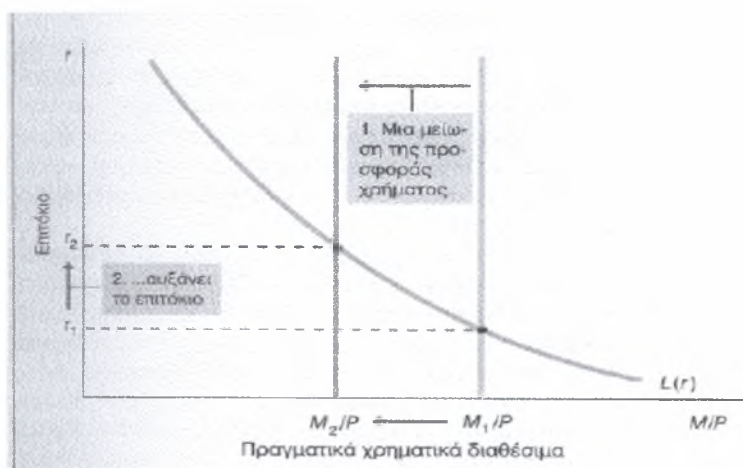
Η νομισματική Πολιτική και η επίδραση της στην Οικονομία.

Ο Keynes χρησιμοποιώντας τη θεωρία της προτίμησης ρευστότητας, η οποία υποθέτει ότι υπάρχει μια σταθερή προσφορά πραγματικών διαθεσίμων δηλαδή $(M/P)^s = \bar{M}/\bar{P}$, όπου M/P είναι η προσφορά των πραγματικών χρηματικών διαθεσίμων, M η προσφορά χρήματος και P το επίπεδο των τιμών, προσπαθεί να δείξει πως η κεντρική τράπεζα κάθε χώρας μπορεί μεταβάλλοντας την προσφορά χρήματος M , που είναι μια εξωγενής μεταβλητή στο υπόδειγμα, να επηρεάσει το εισόδημα και την απασχόληση. Η θεωρία υποστηρίζει ότι η ζητούμενη ποσότητα των πραγματικών χρηματικών διαθεσίμων εξαρτάται από το επιτόκιο.

¹⁹ Keynes, (2001), σελ. 390

Σύμφωνα με τη παραπάνω θεωρία μια μείωση (ή αύξηση) της προσφοράς χρήματος αυξάνει το επιτόκιο (ή το μειώνει). Επομένως η κεντρική τράπεζα μπορεί μειώνοντας ή αυξάνοντας την προσφορά χρήματος να επηρεάσει το επιτόκιο. Έστω τώρα ότι η κεντρική τράπεζα αποφασίζει να μειώσει την προσφορά χρήματος, αν το επίπεδο των τιμών παραμείνει σταθερό, τα πραγματικά χρηματικά διαθέσιμα θα μειωθούν, η καμπύλη θα μετατοπιστεί προς τα πίσω σχήμα 2, και επομένως θα αυξηθεί το επιτόκιο.

ΣΧΗΜΑ 2

Πηγή: Mankiw (1998) σελ.67

Αποτίμηση της θεωρίας του Keynes.

Η θεωρία του Keynes δημιουργήθηκε σε ένα περιβάλλον αβεβαιότητας, όπως αυτό της Μεγάλης Ύφεσης του 1930, όπου το μεγάλο ποσοστό της ανεργίας κατέστησε ολοφάνερο ότι οι μέχρι τώρα οικονομικές θεωρίες δεν μπορούσαν να δώσουν λύση. Έτσι λοιπόν ο Keynes υποστήριξε ότι το επίπεδο της συνολικής ζήτησης εξαρτάται από το επίπεδο της συνολικής ζήτησης και έδειξε ότι μια οικονομία με εύκαμπτους μισθούς, τιμές και επιτόκια δεν μπορεί να επέλθει αυτόματα πάλι στο επίπεδο της πλήρους απασχόλησης. Βασικό στοιχείο αυτής της θεωρίας είναι ότι οι επενδύσεις προκαλούν την απαραίτητη αποταμίευση για τη χρηματοδότησή τους. Επιπλέον ο Keynes θεώρησε ότι η ζήτηση χρήματος δεν εξαρτάται μόνο από το επίπεδο των συναλλαγών αλλά και από το επίπεδο του επιτοκίου, το οποίο οι νομισματικές αρχές θα πρέπει να είναι σε θέση να το καθορίζουν μέσω του ελέγχου της προσφοράς χρήματος. Αν μπορέσουν να ελέγξουν την προσφορά χρήματος θα έχουν στα χέρια τους ένα όργανο στα χέρια που θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για να επιτύχουν την οικονομική μεγέθυνση της οικονομίας.

Στο τέλος του βιβλίου του « Η Γενική Θεωρία Της Απασχόλησης, Του Τόκου Και Του Χρήματος» αφήνει πολλά περιθώρια παρέμβασης του κράτους σε τομείς της οικονομίας που η αγορά έχει αποτύχει, έτσι πλέον θεωρεί ότι το κράτος δεν θα πρέπει να διαχειρίζεται απλώς την πίστη της διαδικασίας σχηματισμού των αποταμιεύσεων αλλά θα έπρεπε να επεμβαίνει και σε τομείς όπως ο καθορισμός του ύψους των επενδύσεων και της διανομής του εισοδήματος. Κύριο έργο των κρατικών αρχών θα πρέπει να είναι η αύξηση του όγκου του κεφαλαίου, με σκοπό να πάψει να είναι πλέον σπάνιο, ώστε «...ο λειτουργικός επενδυτής να μην έχει πρόσθετη ανταμοιβή, καθώς και σε ένα σχήμα άμεσης φορολόγησης που δίνει τη δυνατότητα στην ευφυΐα του χρηματοδότη, δηλαδή του επιχειρηματία *et hoc genus omne* να διοχετευτούν στην υπηρεσία της κοινωνίας έναντι λογικών όρων αμοιβών...»²⁰ Έφτασε ακόμα και στο σημείο να προτείνει μια «κοινωνικοποίηση των επενδύσεων» και αυτό γιατί σε ένα καθεστώς ελεύθερης αγοράς η οικονομία οδηγείται σε ισορροπίες υποαπασχόλησης και επομένως το κράτος θα πρέπει να παρέμβει προκειμένου να διασφαλίσει την πλήρη απασχόληση, κάτι εξάλλου που είχε προτείνει και τα διάρκεια του πολέμου και στην αγγλική κυβέρνηση για την αντιμετώπιση της ανεργίας. Ακόμα όσο αφορά τη κατανομή του εισοδήματος μέσα σε μια ελεύθερη αγορά προκαλεί μια άνιση κατανομή άρα και οι αποταμιεύσεις δε θα οδηγήσουν σε αύξηση της ζήτησης, επομένως και σε αυτή την περίπτωση το κράτος θα πρέπει να επέμβει για να υπάρξει μια πιο δίκαιη κατανομή του εισοδήματος. Ωστόσο υποστήριξε ότι η παρέμβαση αυτή δε θα έπρεπε να επηρεάζει της θεμελιώδεις αρχές της καπιταλιστικής κοινωνίας, που δεν είναι άλλες από την ιδιωτική ιδιοκτησία και την ατομική πρωτοβουλία πίστευε λοιπόν σε ένα μικτό σύστημα οικονομίας όπου οι επενδύσεις κοινωνικοποιούνται αλλά ταυτόχρονα το ατομικό συμφέρον των ιδιωτών μπορεί να λειτουργεί ελεύθερα στις περιοχές που συμβιβάζεται με την πλήρη απασχόληση²¹. Επιπλέον τόνισε ότι δεν αποτελεί προϋπόθεση το κράτος να έχει στην κατοχή του όλα τα μέσα παραγωγής αλλά μόνο να μπορεί να καθορίζει τους πόρους που χρησιμοποιούνται για την αύξηση των μέσων και για τις βασικές αμοιβές εκείνων που τα κατέχουν. Όσον αφορά στα μέτρα που είναι απαραίτητα για την κοινωνικοποίηση των επενδύσεων μπορούν να εισαχθούν σταδιακά χωρίς να υπάρξουν αντιδράσεις από τους πολίτες.

²⁰ Keynes, (2001), σελ. 393

²¹ Screpanti- Zamagni (2003) σελ 106-107

Ακόμα και ο ίδιος ο Keynes άσκησε αυστηρή κριτική στο έργο, κυρίως όσο αφορά τη νομισματική πολιτική. Έτσι θεώρησε ότι οι νομισματικές αρχές δεν είναι σε θέση να ελέγξουν πλήρως την προσφορά χρήματος και αυτό εξαιτίας του ρόλου της κερδοσκοπίας στο καθορισμό του επιτοκίου. Βασική προϋπόθεση ωστόσο για να έχει η νομισματική πολιτική κάποια αποτελέσματα είναι ότι δεν θα πρέπει να δημιουργεί την εντύπωση ότι πρόκειται για κάτι που έχει πειραματικό χαρακτήρα ή ότι μπορεί ανά πάσα στιγμή να αλλάξει, μια και αυτό μπορεί να έχει αντίθετα αποτελέσματα από τα προσδοκώμενα, αντιθέτως θα πρέπει να πείθει την κοινή γνώμη ότι έχει ισχυρά θεμέλια και ότι η αρχή που την εφαρμόζει είναι απίθανο να ανατραπεί και άρα επομένως να αλλάξει και η συγκεκριμένη πολιτική. Ακόμα όμως και στην περίπτωση που οι νομισματικές αρχές είναι σε θέση να καθορίσουν τα επιτόκια η επίδραση τους στο καθορισμό των επενδύσεων θα είναι μηδενική. Η κριτική αυτή είχε εξάλλου μεγάλη επίδραση στη νομισματική πολιτική των μεγάλων χωρών μετά το 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο και στόχος τους κυρίως ήταν να σταθεροποιήσουν το επιτόκιο, αφήνοντας το οικονομικό σύστημα να λάβει την ζητούμενη ρευστότητα.

Ο Keynes με τις πρωτοποριακές ιδέες του σχετικά με χρήση της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής δημιούργησε ένα μοντέλο κράτους το οποίο κυριάρχησε για σχεδόν τριάντα χρόνια, μέχρι την πρώτη πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970 όπου εκεί εμφανίστηκαν και οι μεγάλες αδυναμίες του συστήματος διαχείρισης κρίσεων μέσα από τις δημοσιονομικές δαπάνες. Πολλές μεγάλες χώρες για να αντιμετωπίσουν την κρίση αύξησαν τις δημοσιονομικές τους δαπάνες σε τέτοιο βαθμό ώστε με το τέλος της κρίσης να παρουσιάζουν μεγάλα ελλείμματα.

2.2 Η κριτική των σοσιαλιστών στο ρόλο του κράτους.

Οι Μαρξιστές οικονομολόγοι θεωρούσαν ότι ο σοσιαλισμός ως ένας κατανομικός μηχανισμός θα ξεπερνούσε αλλά και θα καταργούσε την αγορά και ταυτόχρονα μέσω του κεντρικού προγραμματισμού θα εξασφάλιζε την αποτελεσματική κατανομή των πόρων, εξαλείφοντας το παράδοξο να υπάρχουν ανικανοποίητες ανάγκες όταν υπάρχουν πόροι που δεν χρησιμοποιούνται.

Η ιδέα του κεντρικού προγραμματισμού, ως βάση του σοσιαλιστικού συστήματος, αναπτύχθηκε κυρίως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση. Έτσι λοιπόν η αγορά θεωρήθηκε ως αναγκαίο κακό που θα χρησιμεύσει στη μετάβαση από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό, βέβαια υπήρξαν και κάποιοι που θεωρούσαν ότι η αγορά είναι χρήσιμη ακόμα και μέσα σε μια σοσιαλιστική οικονομία, αυτές οι φωνές

όμως εξαφανίστηκαν μετά την επικράτηση του Λενινισμού και ο σοσιαλισμός ταυτίστηκε με τον δημοκρατικό συγκεντρωτισμό, τον κεντρικό προγραμματισμό και την κρατική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.

Οι διαμάχες σχετικά με τον προγραμματισμό και την αγορά δεν άργησαν να ξεσπάσουν. Στη διαμάχη αυτή μπήκε και η φιλελεύθερη σκέψη όταν ο von Hayek δημοσίευσε ένα άρθρο που είχε γράψει ο von Mises το 1920, « Ο οικονομικός προγραμματισμός στη σοσιαλιστική κοινοπολιτεία» στο οποίο επισήμανε ότι χωρίς αγορά δεν υπάρχει μηχανισμός των τιμών, χωρίς μηχανισμό τιμών δεν υπάρχει οικονομικός υπολογισμός. Ο von Mises λοιπόν θεωρούσε ότι η ανταλλαγή των προϊόντων και ο καθορισμός των τιμών μπορεί να υπάρξει μόνο στα πλαίσια της ατομικής ιδιοκτησίας. Η προσπάθεια κατάρριψης αυτού του επιχειρήματος έγινε από πολλούς σοσιαλιστές οικονομολόγους όπως ο F. Taylor, H.D. Dickinson και άλλους. Η προσπάθεια να δημιουργηθεί μια αποτελεσματική σοσιαλιστική οικονομία επηρέασε πολλούς οικονομολόγους αλλά και βρήκε και πολλούς επικριτές όπως ο von Mises που θεώρησε ένα τέτοιο εγχείρημα αδύνατον.

Η κριτική των Lange-Lerner.

Ο Αμερικάνος οικονομολόγος Abba Lerner και ο Πολωνός οικονομολόγος Oskar Lange προσπάθησαν να δώσουν απάντηση στις επικρίσεις των von Mises και von Hayek. Η απάντηση δόθηκε από τον Lange στο άρθρο του « Για την οικονομική θεωρία του σοσιαλισμού» (1936) και σε δυο άρθρα του Lerner « Οικονομική θεωρία και σοσιαλιστική οικονομία» (1934) και « Στατική και δυναμική στα σοσιαλιστικά οικονομικά» (1937)²². Στη λύση αυτή χρησιμοποιήθηκε το εγχείρημα του Barone, που ανέπτυξε το 1908 στο άρθρο του « Το υπουργείο παραγωγής στο κολεκτιβιστικό κράτος», για την ουσιαστική αντιστοιχία ανάμεσα στο κεντρικό προγραμματισμό και την ελεύθερη αγορά σε ότι αφορά στην αποτελεσματική κατανομή των πόρων. Οι Lange-Lerner προσπάθησαν να δημιουργήσουν μια πρακτική λύση με την διαδικασία «δοκιμής και πλάνης», σύμφωνα με την οποία η υπηρεσία του κεντρικού προγραμματισμού θα αναλάβει την λειτουργία της αγοράς.

Ο Lange δημιούργησε δυο υποδείγματα στο πρώτο τα καταναλωτικά αγαθά και οι υπηρεσίες εργασίας κατανέμονται μέσω της ελεύθερης αγοράς βάσει νομισματικών τιμών ενώ στο δεύτερο οι εισροές λαμβάνουν λογιστικές τιμές. Οι τιμές ισορροπίας

²² Screpanti- Zamagni (2003) σελ 162-163

και στα δύο υποδείγματα καθορίζονται από τον υπεύθυνο του κεντρικού προγραμματισμού μέσα από μια διαδικασία όπου σε κάθε στάδιο της ανακοινώνει ένα διάνυσμα μη αρνητικών τιμών και δίνει τις ακόλουθες διαταγές στους διευθυντές των κρατικών εταιριών:

1...«να ελαχιστοποιήσουν το μέσο κόστος παραγωγής χρησιμοποιώντας έναν συνδυασμό συντελεστών για τους οποίους το οριακό προϊόν σε αξία για κάθε συντελεστή ισούται με την τιμή του».

2...«να καθορίσουν το επίπεδο παραγωγής στο σημείο όπου το οριακό κόστος ισούται με την τιμή που έχει θέσει η υπηρεσία κεντρικού προγραμματισμού»²³.

Τα νοικοκυριά στα δύο αυτά υποδείγματα προσπαθούν να μεγιστοποιούν την συνάρτηση χρησιμότητά τους χρησιμοποιώντας ως παραμέτρους τις τιμές που έχουν δοθεί από τον υπεύθυνο του κεντρικού προγραμματισμού και έτσι μ' αυτό τον τρόπο δημιουργούνται οι συναρτήσεις της ζήτησης αγαθών και της προσφοράς εργασίας. Έπειτα τα νοικοκυριά εκφράζουν τις προτιμήσεις τους για καθένα από τα αγαθά στον υπεύθυνο προγραμματισμού για οποιαδήποτε αγαθό υπάρχει θετική (ή και αρνητική) υπερβάλλουσα ζήτηση η τιμή του αυξάνεται (ή μειώνεται). Η διαδικασία αυτή επαναλαμβάνεται ώσπου να εξαλειφθεί κάθε υπερβάλλουσα ζήτηση.

Στο δεύτερο υπόδειγμα ο Lange υπέθεσε ότι ο υπεύθυνος του κεντρικού προγραμματισμού χρησιμοποιεί μια συνάρτηση ευημερίας με μεταβλητές τις ατομικές προτιμήσεις και με αυτό τον τρόπο δημιουργεί τη ζήτηση καταναλωτικών αγαθών και την προσφορά εργασίας. Ως βασικός στόχος της παραπάνω επαναληπτικής διαδικασίας είναι να καθορίσει τις λογιστικές τιμές των αγαθών και της εργασίας και έχει εικονική φύση. Όταν εκτελεστεί η προγραμματισμένη παραγωγή τα καταναλωτικά αγαθά πωλούνται στις πραγματικές αγορές συνήθως σε τιμές που δεν ανταποκρίνονται με τις λογιστικές τιμές ισορροπίας.

Αδυναμίες του κεντρικού σχεδιασμού.

Οι Lange-Lerner στην διαδικασία της «δοκιμής και πλάνης» έδωσαν έμφαση στην απόδειξη ότι ο κεντρικός προγραμματισμός έχει τη δυνατότητα να κατανέμει τους πόρους με τον ίδιο τρόπο όπως και μια καπιταλιστική οικονομία της αγοράς. Μια από τις κυριότερες αδυναμίες του κεντρικού σχεδιασμού είναι ότι οι

²³ Παρατίθεται στο Screpanti- Zamagni (2003) σελ 164

διευθυντές των κρατικών, πλέον, εταιριών είναι αναγκασμένοι να περιμένουν εντολές ως προς τον τρόπο που πρέπει να ενεργήσουν από τον υπεύθυνο του κεντρικού σχεδιασμού, με ότι συνεπάγεται αυτό βέβαια. Για αυτό εξάλλου αν η ισορροπία δεν είναι ευσταθής ή η διαδικασία που οδηγεί στην ισορροπία είναι αργή οι διευθυντές δεν θα έχουν ένα αξιόπιστο και αποτελεσματικό οδηγό. Επίσης ένα βασικό συστατικό του σοσιαλισμού είναι ότι ο καθορισμός του ρυθμού συσσώρευσης του κεφαλαίου γίνεται μέσα από τις περίπλοκες διαδικασίες του κεντρικού προγραμματισμού που καθορίζει επίσης τους κανόνες για τη κατανομή μεταξύ των ατόμων του εισοδήματος που προκύπτει από τη δημόσια γη και το κεφάλαιο.

Στο παραπάνω υπόδειγμα η αγορά χρησιμοποιείται σαν ένα απλό εργαλείο υπολογισμού προκειμένου να λύσει ένα σύστημα ταυτόχρονων εξισώσεων¹. Το σοσιαλιστικό σύστημα θα πρέπει να είναι σε θέση να συνδυάζει μια αποτελεσματική κατανομή των παραγωγικών πόρων με μια κατανομή του εισοδήματος που μεγιστοποιεί τη συλλογική ευημερία. Το κυριότερο ωστόσο πρόβλημα που ενδεχομένως να αντιμετωπίσει το συγκεκριμένο σύστημα είναι η γραφειοκρατικοποίηση της οικονομικής ζωής και η απροθυμία των διευθυντών να ακολουθήσουν τις υποδείξεις των υπευθύνων του κεντρικού προγραμματισμού λόγω έλλειψης κινήτρων, παρόλο αυτά αυτός ο κίνδυνος δε θεωρήθηκε μεγαλύτερος από την έλλειψη αποτελεσματικότητας που προκαλεί ο μονοπωλιακός και ο ολιγοπωλιακός καπιταλισμός.

Κριτική του κεντρικού σχεδιασμού.

Τα υποδείγματα αυτά των Lange-Lerner δέχτηκαν έντονη κριτική από δυο αντίθετα μέτωπα: από εκείνους που ήταν αντίθετη με την εισαγωγή του προγραμματισμού στο καπιταλιστικό σύστημα και από εκείνους που ήταν αντίθετοι με το σοσιαλισμό.

Το πρώτο μέτωπο θεωρούσε ότι αυτό που διασφάλιζε το υπόδειγμα του σοσιαλισμού της αγοράς ήταν η στατική και όχι η δυναμική αποτελεσματικότητα. Εξάλλου το υπόδειγμα δεν αναφέρονταν σε κάποια προβλήματα, όπως αυτό της πλήρους εκμετάλλευσης των δυναμικών πόρων, αυτός ο στόχος μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω του κεντρικού προγραμματισμού, που είναι απαραίτητος προκειμένου να

¹ Screpanti- Zamagni (2003) σελ165

εξαλείψει τα στοιχεία της αστάθειας που σχετίζονται με τα προβλήματα που δημιουργούν οι οικονομίες κλίμακας.

Το δεύτερο μέτωπο της κριτικής που είχε και την μεγαλύτερη απήχηση συνδέονταν κυρίως με τα επιχειρήματα του von Hayek που στο άρθρο του «Σοσιαλιστικός υπολογισμός: Η ανταγωνιστική λύση» (1940) υποστήριξε ότι ο οικονομικός υπολογισμός πρέπει να καθοδηγείται από τις τιμές και επομένως επειδή ο κεντρικός προγραμματισμός δεν έχει αγορές παραγωγικών συντελεστών δεν είναι σε θέση να παρουσιάσει ένα οδηγό τιμών. Ο Lange σε απάντηση αυτού υποστήριξε ότι δεν υπάρχει λόγος οι τιμές να είναι ίδιες με αυτές της αγοράς και ότι οι τιμές που ανακοινώνονται από την κεντρική αρχή θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως οδηγοί στις αποφάσεις. Ο von Hayek υποστήριξε στο άρθρο του «Οικονομικά και γνώση» ότι το άτομο είναι μοναδικός κάτοχος συγκεκριμένων γνώσεων που μόνο μέσω της ελεύθερης αλληλεπίδρασης των οικονομικών φορέων αυτή μπορεί να μεταδοθεί προς όφελος του συνόλου. Γι' αυτό λοιπόν το σοσιαλιστικό σύστημα θα προσέφερε στην αρχή, η οποία διαθέτει ανεπαρκείς πληροφορίες, εξαναγκαστική εξουσία πάνω στη σφαίρα των ατομικών ενεργειών²⁵.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Η ανάπτυξη της οικονομίας μετά το 1945.

Ο 2^{ος} Παγκόσμιος Πόλεμος ήρθε να προστεθεί στην ήδη κρίσιμη οικονομική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί κατά την διάρκεια της κρίσης του 1930. Μετά το τέλος του πολέμου δημιουργήθηκε μια ιδιόμορφη κατάσταση όπου οι χώρες της Ευρώπης είχαν μείνει πίσω σε ότι αφορά την τεχνολογία, τα κεφάλαια και τους τρόπους οργάνωσης, γι' αυτό εξάλλου προέβησαν και σε μαζική εισαγωγή τους από τις ΗΠΑ, που ήταν και ο κερδισμένος του πολέμου. Προσπάθησαν έτσι να εισάγουν, οι ΗΠΑ, τον δικός τους τρόπο παραγωγής, τον αποκαλούμενο φορτισμό, στις χώρες αυτές που οδήγησε στην βιομηχανική ανάπτυξη των ευρωπαϊκών χωρών αλλά και στην επίλυση του γερμανικού προβλήματος. Εξίσου σημαντικές για την ανάκαμψη της παγκόσμιας οικονομίας ήταν και η δημιουργία το 1944 του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Παγκόσμιας Τράπεζας που καθιέρωσαν την ηγεμονία των ΗΠΑ, σε όλα τα επίπεδα, για τα επόμενα χρόνια. Στη νέα αυτή περίοδος υιοθετήθηκαν τρεις βασικές αρχές:

²⁵ Screpanti- Zamagni (2003) σελ166

1. ...«την οικονομική ανάπτυξη ως εργαλείο για την επίλυση των συγκρούσεων γύρω από την κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου και τον έλεγχο του Κομμουνισμού.

2. την ευρωπαϊκή ενοποίηση ως εξασφάλιση απέναντι στο ξέσπασμα ενός νέου παγκόσμιου πολέμου.

3. τον διεθνή οικονομικό συντονισμό ως απαραίτητη συνθήκη για την αποφυγή κρίσεων που μπορούσαν να προκαλέσουν αναστάτωση όπως αυτή του 1929²⁶».

Το κράτος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην οικονομική ανάκαμψη αφού πλέον του είχε δοθεί η δυνατότητα να επεμβαίνει στην αγορά όποτε θεωρούσε ότι αυτή παρουσίαζε προβλήματα έχοντας δύο πολύ ισχυρά όπλα τη δημοσιονομική και νομισματική πολιτική, κληρονομιά της θεωρίας του Keynes. Η οικονομική άνοδος δεν άργησε να εμφανιστεί και ταυτόχρονα με τις παλιές εκβιομηχανισμένες χώρες αναπτύχθηκαν και κάποιες χώρες που ήταν πρώην αποικίες των άλλοτε μεγάλων ευρωπαϊκών χωρών. Κατά την περίοδο αυτή ένα μεγάλο τμήμα του αγροτικού κόσμου έπαψε να ασχολείται με την γεωργία και απασχολούνταν πλέον στην βιομηχανία. Εκείνη την περίοδο εξάλλου συντελέστηκαν μεγάλες κοινωνικές και πολιτιστικές αλλαγές όπως εξάπλωση αστικών περιοχών, αλλαγές στα καταναλωτικά πρότυπα, αύξηση του αριθμού των αυτοκινήτων και μια τεράστια αύξηση του βιοτικού επιπέδου.

Ωστόσο μετά το τέλος της δεκαετίας του 1960 άρχισαν νέα προβλήματα. Οι διαμαρτυρίες των εργατικών συνδικάτων ήταν εκείνες που επανέφεραν τις κυβερνήσεις στην πραγματικότητα, αυτής της άνισης κατανομής του εισοδήματος και του πλούτου. Επιπλέον εκείνη την περίοδο το υπάρχον παγκόσμιο νομισματικό σύστημα κλυδωνίστηκε από την αποδυνάμωση του δολαρίου λόγω του μεγάλου κόστους του πολέμου στο Βιετνάμ, έτσι οι ΗΠΑ εγκαταλείψαν την μετατροπή του δολαρίου σε χρυσό και εξέδωσαν νέα δολάρια για την αντιμετώπιση του κόστους του πολέμου, που είχε σαν συνέπεια την υποτίμηση του δολαρίου και στη συνέχεια την κατάργηση του συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του Bretton-Woods. Σε όλα αυτά ήρθε να προστεθεί και η αύξηση των τιμών του πετρελαίου που προκάλεσαν οι χώρες του ΟΠΕΚ, κατά 400% το 1973²⁷. Εξαιτίας της μεγάλης αύξησης των τιμών του πετρελαίου πολλές χώρες εμφάνισαν μεγάλα ελλείμματα που για να τα καλύψουν αναγκάστηκαν να προσφύγουν στον εξωτερικό δανεισμό που σε

²⁶ Screpanti- Zamagni (2003) σελ 193

²⁷ Screpanti- Zamagni (2003) σελ 195

συνδυασμό με την αύξηση του πληθωρισμού είχε σαν αποτέλεσμα ο δείκτης της παγκόσμιας οικονομικής μεγέθυνσης να επιβραδύνεται συνεχώς.

Όσον αφορά στις δεκαετίες 1970-80 κύριο χαρακτηριστικό τους ήταν η μεγάλη αβεβαιότητα και η αστάθεια που επηρέαζαν τις προσπάθειες των κυβερνήσεων να συντονίσουν και προγραμματίσουν τις οικονομικές τους πολιτικές ενώ και οι μεγάλες επιχειρήσεις αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα όσο αφορά την ανάπτυξή τους. Χαρακτηριστικό εξάλλου αυτών των δεκαετιών ήταν και ο τρόπος με τον οποίο προσπάθησαν οι κυβερνήσεις και ιδιαίτερα η κυβέρνηση των ΗΠΑ να αντιμετωπίσουν την κρίση που προκάλεσε η μεγάλη αύξηση των τιμών του πετρελαίου.

Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1950-60 στο οικονομικό πεδίο κυριάρχησε κυρίως η νεοκλασική σχολή που προσπάθησε να εντάξει στη θεωρία της τη θεωρία του Keynes ενώ κατά τη διάρκεια των πετρελαϊκών κρίσεων, κυρίως της δεύτερης κυριάρχησε η αποκαλούμενη μονεταριστική σχολή.

2.1 Η Νεοκλασική σύνθεση.

Οι απόπειρες ένταξης στοιχείων της θεωρίας του Keynes στην νεοκλασική θεωρία ξεκίνησαν από τη στιγμή της δημοσίευσης της Γενικής θεωρίας. Μετά το τέλος του 2^{ου} Παγκόσμιου οι προσπάθειες αυτές ξανάρχισαν και δημιούργησαν την αποκαλούμενη «νεοκλασική σύνθεση» με κυριότερους εκφραστές τους Franco Modigliani και Robert Solow.

Ο Modigliani άρθρο του « Η προτίμηση ρευστότητας και η θεωρία του τόκου και του χρήματος» κατασκεύασε ένα βελτιωμένο υπόδειγμα IS-LM, χρησιμοποιώντας τις εξισώσεις του Hicks αλλά αντικαθιστώντας μόνο την υπόθεση των άκαμπτων ονομαστικών μισθών με την υπόθεση των ελαστικών ονομαστικών μισθών. Το νεοκλασικό υπόδειγμα διαφέρει από το γενικευμένο γιατί χρησιμοποιεί την ποσοτική εξίσωση του Cambridge αντί την εξίσωση της προτίμησης ρευστότητας. Ο Modigliani απέδειξε ότι το υπόδειγμα αυτό παρουσιάζει τη συνήθη διχοτόμηση μεταξύ των πραγματικών και των νομισματικών τομέων της οικονομίας, οι ελαστικοί μισθοί εξασφαλίζουν την επίτευξη της ισορροπίας της πλήρους απασχόλησης στην οποία οι πραγματικές μεταβλητές εξαρτώνται από πραγματικούς παράγοντες²⁸.

²⁸ Rima (1998)

Ο Modigliani προσπάθησε να αποδείξει ότι η ελαστικότητα των μισθών και των τιμών καταφέρνουν να εξουδετερώσουν τη θεωρία του Keynes. Βέβαια υπήρχαν κάποιες δυσκολίες όσο αφορά την αντιμετώπιση δυο ειδικών περιπτώσεων που δεν θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν ακόμα και με την ελαστικότητα των μισθών και των τιμών. Αυτές ήταν η παγίδα της ρευστότητας προτίμησης η και ανελαστικότητα των επενδύσεων στο επιτόκιο. Εάν οι αποταμιεύσεις αλλά και οι επενδύσεις είναι ανεξάρτητες από το επιτόκιο η καμπύλη IS θα πάρει κάθετη θέση και καμία νομισματική πολιτική δε θα είναι σε θέση να επηρεάσει το επίπεδο της απασχόλησης.

Εστω τώρα ότι υπάρχει ανεργία και ότι οι μισθοί είναι ελαστικοί. Εξαιτίας του ότι οι μισθοί είναι ελαστικοί θα έχει σαν συνέπεια να μειωθούν γεγονός που θα οδηγήσει και σε μια πτώση των τιμών. Με δεδομένη την προσφορά χρήματος τα ρευστά διαθέσιμα των οικονομικών φορέων θα αυξηθούν σε πραγματικούς όρους και γι' αυτό θα μειώσουν τη ζήτηση χρήματος για να μπορέσουν να αποκτήσουν ξανά τα επιθυμητά ρευστά διαθέσιμα. Επίσης η πτώση των τιμών θα οδηγήσει σε μια αύξηση της προσφοράς χρήματος σε πραγματικούς όρους. Η αύξηση των πραγματικών ρευστών διαθέσιμων κάνει τους καταναλωτές να αισθάνονται πιο πλούσιοι και επομένως αυξάνεται η ζήτηση των καταναλωτικών αγαθών. Η αύξηση αυτή θα έχει σαν συνέπεια να μετατοπιστεί η καμπύλη IS προς τα δεξιά, δηλαδή προς την πλήρη απασχόληση. Γνωρίζουμε ότι μια αύξηση της προσφοράς χρήματος σε πραγματικούς όρους έχει σαν αποτέλεσμα την μείωση του επιτοκίου και αυτό οδηγεί σε αύξηση της αξίας των αξιογράφων που έχουν στην κατοχή τους οι καταναλωτές και επομένως θα αισθάνονται πλουσιότεροι με αποτέλεσμα να μειώσουν την αποταμίευση και η καμπύλη IS να μετατοπιστεί και άλλο προς τα δεξιά. Η αποταμίευση γίνεται ευαίσθητη στις μεταβολές του επιτοκίου και η καμπύλη IS τώρα παίρνει αρνητική κλίση.

Τέλος η αύξηση της περιουσίας σε τίτλους των επιχειρηματιών, που οφείλεται στη μείωση του επιτοκίου, θα τους οδηγήσει να καταναλώσουν περισσότερο ακόμα και με τη μορφή επενδύσεων. Αυτό ονομάζεται αποτέλεσμα Keynes, δηλαδή η ευαισθησία των επενδύσεων ως προς τις μεταβολές του επιτοκίου, και οδηγεί σε μια αλλαγή της κλίσης της καμπύλης IS. Εάν τώρα οι προσδοκίες των επιχειρηματιών αυξηθούν λόγω της μείωσης του επιτοκίου και των απρόσμενων κερδών η καμπύλη IS θα μετατοπιστεί προς τα δεξιά. Το συμπέρασμα που κατέληξε ο Modigliani είναι ότι η οριζόντια καμπύλη LM και η κάθετη IS δεν μπορούν να προκαλέσουν ζημία,

εφόσον βέβαια οι τιμές και οι μισθοί είναι ελαστικοί η οικονομία θα οδηγηθεί αυτομάτως προς την πλήρη κατανάλωση¹.

Η ενασχόληση πολλών νεοκλασικών οικονομολόγων με τη θεωρία του Keynes και η προσπάθεια τους να διορθώσουν κάποιες ατέλειες της οδήγησαν στον παραμερισμό και στην τροποποίηση κάποιων ιδιαίτερων στοιχείων της θεωρίας του.

2.2 Πληθωρισμός και νομισματική Πολιτική .

Ο Keynes έδωσε ιδιαίτερα βάρος στους κερδοσκόπους, οι οποίοι κερδίζουν από τις μεταβολές στην αξία των αξιογράφων ενεργώντας με γνώμονα το βραχυπρόθεσμο κέρδος και μη δίνοντας σημασία στο τι πρέπει πραγματικά να καθορίζει τις τιμές των μετοχών. Έτσι θεωρούσε ότι μια συνάρτηση ζήτησης που επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την συμπεριφορά των κερδοσκόπων, η οποία με την σειρά της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το επιτόκιο, είναι εξαιρετικά ασταθής και γι' αυτό η νομισματική πολιτική δεν μπορεί να προσφέρει αξιόπιστες λύσεις και υποστήριξη. Εξάλλου και ο Keynes ήταν επιφυλακτικός όσο αφορά την σωστή άσκηση νομισματικής πολιτικής και την αποτελεσματικότητάς της².

Η νεοκλασική αναθεώρηση της θεωρίας του Keynes είχε τρεις βασικές στόχους:

1. να απομακρύνει από τη θεωρία την αποσταθεροποιητική κερδοσκοπία.
2. να επινοήσει μικροοικονομικά θεμέλια ικανά να συνδέσουν την συνολική ζήτηση χρήματος με κάποια μορφή ατομικής μεγιστοποιητικής συμπεριφοράς.
3. να κατασκευάσει μια σταθερή συνάρτηση για τη ζήτηση χρήματος³.

Ο Hicks και ο Tobin ασχολήθηκαν με τους παραπάνω στόχους και ο Tobin στο άρθρο του « Προτίμηση ρευστότητας ως συμπεριφορά απέναντι στον κίνδυνο» (1958) ασχολήθηκε με το πρόβλημα της κερδοσκοπικής ζήτησης χρήματος και το έλυσε υποβιβάζοντας το σε πρόβλημα επιλογής σε σχέση με τον κίνδυνο. Έτσι τόνισε ότι οι προτιμήσεις του επενδυτή, όσο αφορά τις αποδόσεις μιας επένδυσης, είναι πολύ συγκεκριμένες και εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από το κίνδυνο που διατρέχει από τη συγκεκριμένη επένδυση. Κατάληξε λοιπόν ο Tobin ότι για να παρακινηθούν οι επενδυτές, που είναι ευαίσθητοι στον κίνδυνο, να αυξήσουν τη ζήτηση τίτλων και άρα να μειώσουν τη ζήτηση χρήματος πρέπει να αυξηθεί το επιτόκιο.

Με τον τρίτο στόχο καταπιάστηκε ο Baumol στο άρθρο του « η ζήτηση χρήματος για συναλλαγές: μια προσέγγιση της θεωρίας διαχείρισης αποθεμάτων» (1952) στο

²⁹ Rima (1998), σελ. 390

³⁰ Screpanti- Zamagni (2003) σελ 204

³¹ Screpanti- Zamagni (2003) σελ 205

οποίο κατάληξε ότι ζήτηση για συναλλακτικούς σκοπούς εξαρτάται: α) από τον όγκο των συναλλαγών, β) από το κόστος ρευστοποίησης τίτλων και κατά κύριο λόγο από το επιτόκιο³². Αυτό συμβαίνει γιατί οι επιχειρήσεις είναι αναγκασμένες να κρατούν κάποια ορισμένη ποσότητα ρευστών διαθεσίμων για να τα χρησιμοποιήσουν στις συναλλαγές τους αλλά και ως ασφάλεια και επομένως αυτά έχουν ένα κόστος ευκαιρίας μια και θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε κερδοφόρες επενδύσεις. Επομένως όταν αυξάνεται το επιτόκιο αυξάνεται παράλληλα και το κόστος ευκαιρίας από την παρακράτηση των ρευστών διαθεσίμων και γι' αυτό εξάλλου οι επιχειρήσεις, αν όλες οι άλλες συνθήκες παραμένουν σταθερές, μειώνουν την ποσότητα ρευστών διαθεσίμων που παρακρατούν. Η ζήτηση χρήματος για συναλλαγές είναι, λοιπόν, μια φθίνουσα συνάρτηση του επιτοκίου.

Ο Tobin σε ένα άλλο άρθρο του, «Μια προσέγγιση γενικής ισορροπίας στη νομισματική θεωρία» (1969), επέκτεινε την θεωρία επιλογής χαρτοφυλακίου όπου οι επενδυτές έχουν να διαλέξουν από μια μεγάλη γκάμα επενδύσεων, στο άρθρο αυτό όμως συμπεριέλαβε και μια οικονομική μεταβλητή, την q , την οποία προσδιόρισε ως το λόγο μεταξύ της αποτίμησης της αγοράς για μια επιχείρηση και το κόστος αντικατάστασης του κεφαλαίου³³. Έτσι όταν η μεταβλητή αυτή αυξάνεται οι επιχειρήσεις μπορούν εύκολα να βρουν κεφάλαια για νέες επενδύσεις που είναι και πολλά και φθηνά αντίθετα αν αυτή μειώνεται η χρηματιστηριακή αποτίμηση γίνεται χαμηλότερη από το κόστος αντικατάστασης του κεφαλαίου και επομένως οι επιχειρήσεις θα θεωρήσουν ότι είναι καλύτερο να εξαγοράσουν μια επιχείρηση από το να επενδύσουν σε φυσικό κεφάλαιο. Επομένως οι επενδύσεις αποτελούν αύξουσα συνάρτηση του q και γι' αυτό θα πρέπει στο υπόδειγμα IS-LM να χρησιμοποιείται αυτό και όχι ο γενικός όρος επιτόκιο. Το q εξαρτάται σε κάθε περίπτωση από τις αποφάσεις της νομισματικής αρχής σχετικά με το επιτόκιο και συμπεραίνουμε ότι οι επενδύσεις επηρεάζονται από τις διάφορες νομισματικές πολιτικές.

Οι νεοκλασικοί προσπάθησαν να αποδείξουν ότι ενώ το επιτόκιο επηρεάζεται από νομισματικές δυνάμεις στην πραγματικότητα παραμένει υπό τον έλεγχο των πραγματικών δυνάμεων και ότι τελικά είναι οι τιμές των υπηρεσιών του φυσικού κεφαλαίου ή τιμή ισορροπίας των αποταμιεύσεων και των επενδύσεων. Για να το κατορθώσουμε αυτό το επιτόκιο θα πρέπει να συνδεθεί με την παραγωγικότητα του

³² Screpanti- Zamagni (2003) σελ 206

³³ Screpanti- Zamagni (2003) σελ 207

κεφαλαίου και να εξαρτηθεί από τις αναλογίες με τις οποίες χρησιμοποιείται το κεφάλαιο σε σχέση με τους άλλους παραγωγικούς συντελεστές. Σε αυτήν την περίπτωση η ισορροπία πρέπει να θεωρηθεί ως μια κατάσταση που τα άτομα έχουν μεγιστοποιήσει τους στόχους τους και επιπλέον το απόθεμα κεφαλαίου πρέπει να θεωρηθεί ως δεδομένο, άρα θα πρέπει να αναφερθούμε στην μακροχρόνια ισορροπία. Αυτό το κατάφεραν τα νεοκλασικά υποδείγματα μεγέθυνσης.

Το πρώτο υπόδειγμα τέτοιου τύπου ήταν του Roy Harrod σύμφωνα με το οποίο μια οικονομία μπορεί να θεωρηθεί ότι παρουσιάζει ισόρροπη μεγέθυνση αν η απόκλιση από την ισορροπία προκαλεί αντιδράσεις που τείνουν να επαναφέρουν το σύστημα σε ισορροπία. Το υπόδειγμα αυτό θεωρεί ότι η ισόρροπη μεγέθυνση είναι εφικτή μόνο αν ο αυτοσυντηρούμενος ρυθμός μεγέθυνσης είναι ίσος με το φυσικό ρυθμό μεγέθυνσης. Ο Harrod συμπέρανε ότι η επίτευξη ισόρροπης ανάπτυξης με πλήρη απασχόληση δεν είναι δυνατή. Την απάντηση στο πρόβλημα αυτό την έδωσε ο Solow που εισήγαγε στο υπόδειγμα του Harrod μια ακόμα εξίσωση, μια συναθροιστική συνάρτηση παραγωγής της μορφής $Y = f(K,L)$ όπου K το κεφάλαιο και L η εργασία³⁴. Στο υπόδειγμα η αύξηση του πληθυσμού οδηγεί και σε αύξηση του εργατικού δυναμικού χωρίς όμως να υπάρχει κάποια τεχνολογική μεταβολή έτσι ώστε ο ρυθμός αύξησης του εργατικού δυναμικού να είναι ισοδύναμος με το φυσικό ρυθμό μεγέθυνσης του Harrod. Στο υπόδειγμα αυτό ο ρυθμός αύξησης του αποθέματος κεφαλαίου καθορίζεται από αποφάσεις, που παίρνονται από την πλευρά της προσφοράς, σε απάντηση σε προσαρμογές της τιμής. Το πρόβλημα του υποδείματος Harrod λύθηκε όταν υποτέθηκε μια συνάρτηση παραγωγής που έχει εναλλακτικούς λόγους κεφαλαίου-εργασίας και επομένως κεφαλαίου-παραγωγής. Εφόσον ο λόγος κεφαλαίου-παραγωγής είναι μεταβλητός θα επιλέξουν τον κατάλληλο ώστε να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους. Έτσι το παραπάνω υπόδειγμα λύνει το πρόβλημα της ανεργίας χρησιμοποιώντας την ελαστικότητα των πραγματικών μισθών η οποία θα οδηγήσει σε μείωση του κόστους εργασίας και θα παρακινήσει τους επιχειρηματίες με τέτοιο τρόπο ώστε και πάλι να αυξηθεί η ζήτηση εργασίας. Σε κατάσταση ισορροπίας το επίπεδο των μισθών θα ισούται με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας και η οικονομία θα μεγεθύνεται με πλήρη απασχόληση.

Τώρα αφού ο Harrod έχει υποθέσει την παραπάνω συνάρτηση παραγωγής μια μεταβολή στο επιτόκιο θα παρακινήσει τους επιχειρηματίες να τροποποιήσουν τη

³⁴ Rima (1998), σελ.400

ζήτηση τους για κεφάλαιο, με αποτέλεσμα να εξισωθεί η οριακή παραγωγικότητα του κεφαλαίου με το κόστος χρηματοδότησης. Η ισορροπία στην αγορά κεφαλαίου θα βρεθεί σε ένα επίπεδο επιτοκίου όπου ανταμείβονται οι παραγωγικές υπηρεσίες του κεφαλαίου και το οποίο είναι ίσο με την οριακή παραγωγικότητα του κεφαλαίου.

Τα παραπάνω υποδείγματα ερμήνευσαν ικανοποιητικά κάτι το οποίο ο Keynes δε μπορούσε να πιστέψει, την δυνατότητα των πιο εξελιγμένων καπιταλιστικών οικονομιών, στις οποίες πλέον οι παρεμβάσεις του κράτους θα έχουν σκοπό να διορθώνουν τυχόν ατέλειες που παρουσιάζονται στην αγορά και ταυτόχρονα να συντονίζουν τις προσπάθειες για επίτευξη της οικονομικής μεγέθυνσης χωρίς να παρεμποδίζει την ελεύθερη λειτουργία της αγοράς, να αναπτύσσονται επιτυχαίνοντας την πλήρη απασχόληση, όπως εξάλλου έγινε τις δεκαετίες 1950-60. Όμως αυτές οι πολιτικές ήταν βραχυπρόθεσμες και δεν βοηθούσαν σε τίποτα άλλο όσο αφορά την μακροχρόνια ανάπτυξη.

2.3 Η νομισματική πολιτική σύμφωνα με του Μονεταριστές

Κυριότερος εκπρόσωπος των μονεταριστών μπορεί να θεωρηθεί ο Milton Friedman, όπου σε ένα άρθρο του το “Studies in the Quantity Theory of money” (1953) ανέπτυξε μια θεωρία για το ρόλο του χρήματος και της νομισματικής πολιτικής. Η ουσία της έρευνας είναι ότι το χρήμα έχει αξία και αντίθετα με τους κεϋνσιανούς, που μέσω του υποδείγματος IS-LM υποβάθμισαν το χρήμα σε ένα απλό παρανομαστή ενός υποδείγματος γενικής ισορροπίας, το ενδιαφέρον τους στράφηκε στην ανάλυση της ζήτησης χρήματος και στη διατύπωση μια θεωρίας για την καθοδήγηση της νομισματικής κυρίως πολιτικής.

Η υπόθεση του «μονίμου εισοδήματος» του Friedman, που χρησιμοποιεί τη θεωρία κατανάλωσης του Fisher για να υποστηρίξει την άποψη ότι η κατανάλωση δεν εξαρτάται μόνο από το τρέχον εισόδημα, υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι γνωρίζουν στη ζωή τους τυχαίες και προσωρινές μεταβολές στα εισοδήματα τους από χρόνο σε χρόνο³⁵. Ο Friedman θεώρησε ότι το τρέχον εισόδημα Y αποτελείται από το μόνιμο εισόδημα Y^P και το προσωρινό εισόδημα Y^T , δηλαδή $Y = Y^P + Y^T$. Το μόνιμο εισόδημα (ή μέσο εισόδημα) είναι εκείνο το εισόδημα των ανθρώπων που είναι πολύ πιθανόν να συνεχίζουν να κερδίζουν και στο μέλλον ενώ αντιθέτως το προσωρινό εισόδημα (τυχαία απόκλιση από το μέσο εισόδημα) δεν αναμένουν ότι θα συνεχίζουν

³⁵ Mankiw (1998) σελ.283

να το κερδίζουν και στο μέλλον. Έτσι ο Friedman υπέθεσε ότι η κατανάλωση εξαρτάται κυρίως από το μόνιμο εισόδημα, επειδή οι καταναλωτές χρησιμοποιούν την αποταμίευση και τον δανεισμό για να διατηρήσουν το επίπεδο κατανάλωσης σε ένα σταθερό επίπεδο ανεξάρτητα από τις μεταβολές του εισοδήματος. Η συνάρτηση κατανάλωσης που κατέληξε ο Friedman είναι $C = \alpha Y^p$ (1) όπου α η μέση ροπή κατανάλωσης. Επειδή η κατανάλωση εξαρτάται από το μόνιμο εισόδημα η ροπή προς κατανάλωση που υπολογίστηκε με βάση το τρέχον εισόδημα είναι χαμηλότερη από αυτή που υπολογίστηκε με βάση το μόνιμο εισόδημα. Εάν διαιρέσουμε τη σχέση (1) με Y έχουμε $C/Y = \alpha Y^p/Y$ η μέση ροπή α κατανάλωσης εξαρτάται από το λόγο του μόνιμου εισοδήματος προς το τρέχον εισόδημα³⁶. Έτσι αν το τρέχον εισόδημα αυξάνεται προσωρινά πάνω από το μόνιμο εισόδημα η μέση ροπή κατανάλωσης μειώνεται και το αντίστροφο. Όπως είπαμε το τρέχον εισόδημα περιέχει ένα στοιχείο που είναι τυχαίο και ιδιαίτερα μεταβλητό, γι' αυτό ο Friedman συμπέρανε ότι η ροπή προς κατανάλωση και ο κεϋνσιανός πολλαπλασιαστής είναι χαμηλός και μεταβάλλεται αισθητά εξαιτίας των μεταβολών του εισοδήματος και επομένως η δημοσιονομική πολιτική που επηρεάζει την οικονομία μέσω του κεϋνσιανού πολλαπλασιαστή είναι λιγότερο αποτελεσματική, για το λόγο ότι αυξάνει το τρέχον και όχι το μόνιμο εισόδημα, από την νομισματική πολιτική και τον νομισματικό πολλαπλασιαστή. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύθηκε περισσότερο από την επονομαζόμενη «υπόθεση του παραγκωνισμού». Με δεδομένη την προσφορά χρήματος μια αύξηση των δημοσίων δαπανών, που θα χρηματοδοτηθεί από σύναψη δανείων, θα αυξήσει το επιτόκιο και κατά συνέπεια θα παραγκωνίσει τις ιδιωτικές επενδύσεις και η συνολική ζήτηση δε θα αυξηθεί. Αντίθετα όμως με δεδομένες της δημόσιες δαπάνες μια αύξηση της προσφοράς χρήματος θα αυξήσει τα εισοδήματα χωρίς ταυτόχρονα να αυξήσει το επιτόκιο, όπως τονίζει και ο Friedman το χρήμα μετράει.

Ένα παράδειγμα που η νομισματική πολιτική είναι προτιμότερη είναι και το παρακάτω. Ξέρουμε ότι μια μείωση της φορολογίας αυξάνει το εισόδημα και επομένως και την κατανάλωση, αυτά σύμφωνα με το υπόδειγμα IS-LM, τώρα όμως σύμφωνα με τον Friedman η κατανάλωση εξαρτάται από το μόνιμο εισόδημα και στις μεταβολές αυτού. Επομένως σύμφωνα με αυτό η προσωρινή μείωση της φορολογίας θα έχουν αμελητέα επίδραση στην κατανάλωση, ο Friedman υποστήριξε ότι για να

³⁶ Mankiw (1998) σελ.285

έχουν οι φορολογικές μεταβολές σημαντικές επιδράσεις στη ζήτηση πρέπει να είναι μόνιμες. Στη δεκαετία του 1960 σημειώθηκαν δυο μεταβολές στη δημοσιονομική πολιτική των Η.Π.Α: η μείωση της φορολογίας το 1964 και η επιβολή πρόσθετης φορολογίας το 1968. Το πρώτο μέτρο παρουσιάστηκε ως μια σημαντική και μόνιμη μείωση της φορολογίας των φορολογικών συντελεστών και είχε σημαντικά αποτελέσματα. Αντίθετα η επιβολή της φορολογίας του 1968 έγινε σε μια ταραγμένη εποχή για της ΗΠΑ, ο πόλεμος του Βιετνάμ απασχολούσε έντονα την κυβέρνηση και τους πολίτες της χώρας. Ο πόλεμος και οι μεγάλες δημόσιες δαπάνες είχε προκαλέσει μια υπερβολική αύξηση της συνολικής ζήτησης, σύμφωνα με τους συμβούλους του προέδρου Λύντον Τζόνσον. Για να αντιμετωπίσουν αυτήν την κατάσταση πρότειναν μια αύξηση της φορολογίας, κάτι όμως που θα επιβάρυνε και άλλο την κυβέρνηση που δεχόταν μεγάλη κριτική από τον κόσμο για τον πόλεμο. Παρόλο αυτά ο Τζόνσον συμφώνησε να επιβληθεί ένας προσωρινός επιπρόσθετος φόρος, μια αύξηση της φορολογίας για ένα μόνο χρόνο. Η επιβολή του φόρου αυτού δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και η συνολική ζήτηση δεν μειώθηκε με αποτέλεσμα η ανεργία να συνεχίζει να μειώνεται και ο πληθωρισμός να αυξάνεται. Αυτό κατά τον Friedman οφείλονταν στο ότι ο φόρος αυτός δεν επηρέασε το μόνιμο εισόδημα που καθορίζει και τη συνολική ζήτηση αλλά μόνο το προσωρινό.³⁷

Κατά τον Friedman η αλλόκοτη επίδραση που οι μεταβολές στην ποσότητα του χρήματος ασκούν στα μακροχρόνια επιτόκια οφείλεται στη σταθερότητα της ζήτησης για ρευστά διαθέσιμα. Οι μονεταριστές υποστηρίζουν ότι ένας υψηλότερος ρυθμός νομισματικής επέκτασης θα οδηγήσει σε ένα υψηλότερο επίπεδο επιτοκίων από αυτό που θα επικρατούσε διαφορετικά, αυτό βασίζεται κυρίως στο ότι αυτή θα δημιουργούσε προσδοκίες για επιπλέον αύξηση του επιπέδου των τιμών.

Οι μονεταριστές υποστηρίζουν ότι οι νομισματικές αρχές δεν μπορούν να υιοθετήσουν ένα στόχο για την ανεργία και σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή θα υπάρχει ένα επίπεδο ανεργίας που θα εναρμονίζεται με τους πραγματικούς μισθούς και αυτό γιατί οι μεταβολές στο ρυθμό επέκτασης της προσφοράς χρήματος θα έχει διαφορετικό άμεσο αποτέλεσμα από ότι το μελλοντικό.

Οι νομισματικές αρχές μπορούν να ελέγξουν όλα τα ονομαστικά μεγέθη μιας οικονομίας όπως η ποσότητα χρήματος το επίπεδο τιμών, τις συναλλαγματικές ισοτιμίες και το ονομαστικό επίπεδο του εθνικού εισοδήματος. Ωστόσο αυτός ο

³⁷ Mankiw (1998) σελ.286

έλεγχος δεν τους παρέχει την δυνατότητα να ελέγξουν και το επίπεδο ανεργίας, το επιτόκιο, την πραγματική ποσότητα χρήματος ή το επίπεδο του πραγματικού εθνικού εισοδήματος. Γι' αυτό βασική προτεραιότητα των νομισματικών αρχών θα πρέπει να είναι να εξασφαλίσουν ένα σταθερό περιβάλλον όπου οι καταναλωτές, οι εργοδότες και οι εργαζόμενοι να είναι σίγουροι ότι «το μέσο επίπεδο των τιμών θα συμπεριφέρεται κατά ένα γνωστό και τέλεια σταθερό τρόπο στο μέλλον».³⁸ Δηλαδή ουσιαστικά πρότεινε ένα είδους «κανόνα του χρυσού» όπου οι αρχές θα εξασφαλίζουν την σταθερότητα των τιμών. Βασική δουλειά των νομισματικών αρχών είναι να επιτύχουν την μακροχρόνια οικονομική μεγέθυνση μέσω της υιοθέτησης μιας πολιτικής αύξησης της προσφοράς χρήματος με ένα καθορισμένο και αμετάβλητο ρυθμό και να αφήσουν την αγορά να ασχοληθεί με τις βραχυπρόθεσμες προσαρμογές. Τώρα αν η προσφορά χρήματος περιλαμβάνει το νόμισμα και τις εμπορικές τραπεζικές καταθέσεις ο καταλληλότερος ρυθμός αύξησης, κατά τον Friedman, είναι 3 με 5% το χρόνο. Επομένως η σταθερότητα του ρυθμού νομισματικής επέκτασης είναι η πιο ουσιαστική συνεισφορά των νομισματικών αρχών για την επίτευξη της οικονομικής σταθερότητας.

Ο μονεταρισμός επικράτησε την ταραγμένη περίοδο της δεκαετίας του 1970 και λόγω των ιδιαίτερων αυτών χαρακτηριστικών του κυριάρχησε σε όλη αυτή την δεκαετία αλλά και στην επόμενη. Ο κυριότερος λόγος ήταν πολιτικός, τα μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα και ο στασιμοπληθωρισμός, που ήταν αποτέλεσμα των Κεϋνσιανών πολιτικών, έψαχναν μια λύση που την έδωσε ο μονεταρισμός. Επιπλέον με την επιταχυντική υπόθεση επιζητούσαν μια μακρά περίοδο στασιμότητα για να μειώσουν τον πληθωρισμό. Επιπλέον έδινε λύσεις για όλα τα προβλήματα: διακοπή της νομισματικής επέκτασης και αποπληθωρισμός της οικονομίας.

2.4 Οι Νεομονεταριστές.

Η Σχολή αυτή εμφανίστηκε κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και όπως ήταν φυσικό ήταν επηρεασμένη από τους μονεταριστές, παρόλο αυτό διέφερε σε αρκετά σημεία. Τα κυριότερα ήταν ότι προσπάθησε να επιτύχει μια βελτίωση της θεωρητικής και μεθοδολογικής της θέσης και όσο αφορά την οικονομική πολιτική είχε πιο ακραίες θέσεις σε σχέση με αυτή των μονεταριστών. Κυριότερη εκπρόσωποι της Σχολής αυτής είναι ο Robert E. Lucas Jr., Thomas J. Sargent, και Neil Wallace. Τα

³⁸ Rima (1998) σελ 407

πιο σημαντικά έργα αυτών είναι «Μελέτες πάνω στη θεωρία του οικονομικού κύκλου» του Lucas, επίσης τα θεμέλια της σχολής αυτής τέθηκαν στο άρθρο του Lucas και Sargent «Μετά την κενσϊανή μακροοικονομική θεωρία» (1979) και στο άρθρο των Sargent και Wallace «Ορθολογικές προσδοκίες, το βέλτιστο εργαλείο νομισματικής πολιτικής και ο βέλτιστος κανόνας προσφοράς χρήματος»³⁹ (1975).

Η κυριότερη διαφορά με των Friedman είναι ότι ενώ αυτός υπέθεσε «προσαρμοστικές προσδοκίες» ο Lucas υιοθέτησε την υπόθεση των «ορθολογικών προσδοκιών». Έτσι αντίθετα με τις προσαρμοστικές προσδοκίες που δεν μπορούν να χειριστούν όλες τις απαραίτητες πληροφορίες με λογικό τρόπο οι ορθολογικές προσδοκίες υποθέτουν ότι ο καταναλωτής διαμορφώνει τις προσδοκίες του με βάση τη γνώση όλων των απαραίτητων πληροφοριών και αυτές πλέον αναπτύσσονται μέσω του «σωστού» οικονομικού υποδείγματος. Το «σωστό» οικονομικό υπόδειγμα επιτρέπει τον προσδιορισμό των αληθινών τιμών ισορροπίας των οικονομικών μεταβλητών. Οι νεομονεταριστές μετέτρεψαν την καμπύλη Phillips σε συνάρτηση συνολικής προσφοράς, με σκοπό να χρησιμοποιήσουν τον νόμο του Okun ο οποίος φανερώνει την ύπαρξη μιας φθίνουσας συνάρτησης ζήτησης που συνδέει το ποσοστό ανεργίας με τη διαφορά μεταξύ του ρυθμού αύξησης του εισοδήματος και της τάσης του⁴⁰. Επαναδιατυπώνοντας της εξίσωση κατέληξαν στην εξής: $(U - U_n) = -\gamma(\dot{Y} - \dot{Y}_n)$,

όπου \dot{Y}_n είναι ο φυσικός ρυθμός αύξησης του εισοδήματος δηλαδή αυτή που εγγυάται τη φυσική ανεργία. Αντικαθιστώντας με την καμπύλη Phillips και θεωρώντας $\dot{P} = \dot{W}$ και $\beta=1$ έχουμε $\dot{Y} = \dot{Y}_n + \frac{1}{\mu\gamma}(\dot{P} - \dot{P}^e)$ από την οποία πλέον

παρατηρούμε αν οι προσδοκίες είναι ορθολογικές τότε $\dot{P} = \dot{P}^e$ και το εισόδημα θα μεγεθυνθεί στο φυσικό επίπεδο και η ανεργία θα σταθεροποιηθεί επίσης στο φυσικό ρυθμό ανεργίας. Δεν θα υπάρχει βραχυχρόνια καμπύλη Phillips και η μακροχρόνια θα είναι κάθετη, αυτό σημαίνει ότι οποιαδήποτε συστηματική επεκτατική οικονομική πολιτική είναι καταδικασμένη να αποτύχει. Εάν οι νομισματικές αρχές αναγγείλουν τις αποφάσεις τους ή αν τις ακολουθήσουν χωρίς να τις ανακοινώσουν και βασιστούν σε ένα υπόδειγμα που είναι γνωστό στους οικονομικούς κύκλους, οι οικονομικοί

³⁹ Screpanti- Zamagni (2003) σελ 219

⁴⁰ Screpanti- Zamagni (2003) σελ 221

παράγοντες θα προβλέψουν τα αποτελέσματα της πολιτικής αυτής και δε θα ξεγελαστούν.

Όσο αφορά τις οικονομικές διακυμάνσεις οι νεομονεταριστές θεώρησαν ότι αυτές δεν οφείλονταν στις τιμές, μια και αυτές είναι πλήρως ελαστικές και μπορούν να επιφέρουν την ισορροπία στην αγορά αλλά στις τυχαίες εξωγενείς διαταράξεις, που δεν είναι προβλέψιμες, και στη μη συστηματικές οικονομικές πολιτικές. Γι' αυτό εξάλλου μπορούν να προκύψουν καταστάσεις όπου το $P \neq P^e$, σε αυτές τις καταστάσεις υποθέτουμε ότι οι πληροφορίες είναι ατελείς. Οι νεομονεταριστές στην αποκαλούμενη υπόθεση των νησιών υπέθεσαν ότι οι οικονομικοί φορείς λειτουργούν σε «τοπικές» αγορές που είναι ξεχωριστές η μια από την άλλη και επομένως οι πληροφορίες που λαμβάνουν οι παράγοντες αφορούν αρχικά τις συγκεκριμένες αγορές. Ωστόσο αν τις ερμηνεύσουν ως κάτι που αφορά αποκλειστικά την αγορά τους ενώ αφορά το γενικότερο σύνολο τότε βραχυπρόθεσμα θα ξεγελαστούν, γι' αυτό το λόγο εξάλλου οι νεομονεταριστές θεωρούσαν ότι η οικονομική πολιτική είναι αποτελεσματική μόνο βραχυπρόθεσμα και μόνο αν δεν είναι συστηματική και προβλέψιμη.

Κριτική της νεομονεταριστικής σχολής.

Η σχολή αυτή αγνοεί τις συνεχείς επιθέσεις της εμπειρικής έρευνας θεωρώντας ότι αυτή δε σταματά ποτέ και δεν υπάρχουν όρια σε αυτά που μπορούμε να ζητήσουμε και να λάβουμε από αυτή.

Ένα από τα κυριότερα προβλήματα της θεωρίας αφορά την έννοια του ορθολογισμού των προσδοκιών των καταναλωτών που όπως είπαμε πλέον τις διαμορφώνουν με βάση την γνώση όλων των απαραίτητων πληροφοριών. Αυτή η αντίληψη των νεομονεταριστών ότι κάτι τόσο το εξαιρετικά δύσκολο μπορεί να γίνει δέχεται και τις περισσότερες έντονες κριτικές.

Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα της θεωρίας αυτής αφορά την υπόθεση στασιμότητας της ισορροπίας προς την οποία κατευθύνεται μια οικονομία που αποτελείται από ορθολογικούς οικονομικούς φορείς. Το πρόβλημα εμφανίζεται από τη στιγμή που οι ορθολογικές προσδοκίες απαιτούν ένα και μόνο ένα «σωστό» οικονομικό υπόδειγμα μέσα στο οποίο θα διαμορφωθούν οι προσδοκίες των ατόμων με τη σωστή εκτίμηση των αληθινών τιμών των μεταβλητών. Όμως αφού ο τύπος της ισορροπίας βασίζεται στις προσδοκίες τότε δεν θα υπάρχει μόνο μια αλλά πολλές

ισορροπίες ορθολογικών προσδοκιών, μια και κάθε προσδοκία μπορεί και αυτοεκπληρώνεται.

Τέλος η εφαρμογή της υπόθεσης των ορθολογικών προσδοκιών στην ανάλυση της κερδοσκοπικής συμπεριφοράς του χρηματοοικονομικού τομέα μπορεί να προκαλέσει φαινόμενα αυτοεκπλήρωσης των προσδοκιών με ότι αυτό συνεπάγεται σε όρους κερδοσκοπικής φούσκας.

Παρόλο τα μειονεκτήματα της η σχολή επικράτησε κατά τη δεκαετία του 1980 και έγινε ευρύτατη αποδεκτή από τις κυβερνήσεις Reagan και της Thatcher. Ο κυριότερος λόγος θα μπορούσε κανείς να πει ότι είναι ο τρόπος με τον οποίο προσπάθησε να δώσει απαντήσεις στις οικονομικές διακυμάνσεις άλλα και την κριτική της στην οικονομική πολιτική που για να επιτύχει δε θα πρέπει να είναι προβλέψιμη⁴¹.

2.5 ο ρόλος του κράτους κατά τη Σχολή Πολιτικής οικονομίας του Σικάγου.

Πρόκειται για μια ομάδα οικονομολόγων που έδρασαν κυρίως στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου αλλά και σε άλλα ιδρύματα όπως το πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας, του Στάνφορντ και άλλα. Το κυριότερο χαρακτηριστικό της Σχολής είναι ότι οι εκφραστές της είναι υπέρμαχοι της ελεύθερης αγοράς, επίσης αποδέχονται ότι η ατομική ελευθερία δεν μπορεί να υπάρξει έξω από το σύστημα της ελεύθερης επιχείρησης και ότι αυτό το σύστημα είναι πιο παραγωγικό από κάθε άλλο σύστημα. Βασικό στοιχείο είναι επίσης ότι θεωρούν ότι ελεύθερη αγορά χαρακτηρίζεται από εύκαμπτες τιμές εμπορευμάτων και μισθών. Ένα ακόμα χαρακτηριστικό τους είναι ότι θεωρούν ότι η δράση του ολιγοπωλίου και των εργατικών ενώσεων δεν επηρεάζει τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα της οικονομίας. Ακόμα δεν δίνουν μεγάλη σημασία στα ζητήματα που συνδέονται με τη κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου. Το ενδιαφέρον τους επικεντρώνεται στο πως η θεωρία, που βασίζεται στην υπόθεση ότι οι κυρίαρχοι καταναλωτές έχουν τη δυνατότητα να μεγιστοποιήσουν την ικανοποίηση θα χρησιμεύσει στην τελική επιλογή του καταναλωτή.

Μέσα στη σχολή παρατηρούνται μεγάλες διαφορές ως προς τον τρόπο σκέψης αλλά και τα ενδιαφέροντα. Έτσι από την μια μεριά είναι ο Friedman και εκείνοι που έδειξαν ενδιαφέρον για το επίπεδο των τιμών και τη νομισματική πολιτική και από την άλλη υπάρχουν οικονομολόγοι όπως ο Gary Becker, Jacob Mincer και ο Ronald Coase που ασχολήθηκαν με το πρόβλημα της αποδοτικότητας στην παραγωγή.

⁴¹ Rima (1998) σελ 410

Η δεύτερη αυτή τάση επηρεάστηκε κυρίως από τους Frank Knight και τους Αυστριακούς. Ο πρώτος υποστήριξε ότι σε κάθε οικονομική απόφαση στο κόστος που λαμβάνεται υπόψιν συμπεριλαμβάνεται και η τυχόν χρησιμότητα των εναλλακτικών δυνατοτήτων που θυσιάζονται, αυτή εξάλλου η αντίληψη οδήγησε πολλούς οικονομολόγους της σχολής του Σικάγου να διερευνήσουν τη συμπεριφορά του νοικοκυριού κατά τη διαχείριση του χρόνου και του εισοδήματός του. Ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της σχολής είναι και ο τρόπος με τον οποίο προσπάθησε να αναλύσει και τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και με το πώς αυτά επηρεάζουν τα πρόσωπα που παίρνουν τις αποφάσεις και επομένως και τις επιλογές τους και συνεπώς επηρεάζουν και την κατανομή των παραγωγικών πόρων της οικονομίας. Τα δικαιώματα ιδιοκτησίας έχουν καθιερωθεί νομικά και προκύπτουν από την ύπαρξη και την χρησιμοποίηση των σπάνιων πόρων. Η σχολή του Σικάγου λοιπόν θεώρησε το δίκαιο και την οικονομία ως κύριο διεπιστημονικό πεδίο των κοινωνικών επιστημών, με κυριότερο εκφραστή των Coase που στο άρθρο του “The problem of Social Cost” κινήθηκε προς αυτή την κατεύθυνση.

Στο υπόδειγμα που κατασκεύασε ο Coase θεώρησε ότι η αγορά έχει κάποια όρια, εξαιτίας του συναλλακτικού κόστους για τη διόρθωση των πραγμάτων που μπορεί να αποδειχθεί απαγορευτικά υψηλό. Τις ατέλειες αυτές ανατίθεται στο νομικό σύστημα να τις ξεπεράσει κρίνοντας ποια είναι η κατάλληλη κατανομή των παραγωγικών πόρων, δηλαδή σε καταστάσεις όπου η λειτουργία της αγορά αποκλείεται εξαιτίας του συναλλακτικού κόστους αναγνωρίζεται η δύναμη των δικαστηρίων να εκδώσουν μια «δίκαιη» απόφαση που να βασίζεται στην αρχή του κόστους ευκαιρίας.⁴²

Ο ρόλος του κράτους στη Σχολή του Σικάγου.

Η άποψη των οικονομολόγων της σχολής του Σικάγου ότι το δίκαιο και η οικονομία έχουν κάποια σχέση τους οδήγησε να ασχοληθούν και με το ρόλο του κράτους στη διαδικασία της αγοράς. Τα πρώτα μέλη της σχολής όπως ο Henry Simons και ο Frank Knight αναγνώριζαν την κρατική ιδιοκτησία στα φυσικά μονοπώλια όπως οι σιδηρόδρομοι και οι μονάδες παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, η άποψη αυτή κυριάρχησε κατά τις δεκαετίες του 1930-40 όπου οι κρατικές ρυθμίσεις αυξάνονταν στις ΗΠΑ. Σήμερα η σχολή υποστηρίζει ότι το ιδιωτικό μονοπώλιο είναι ανώτερο από την κρατική ρύθμιση και οφείλεται κυρίως στην άποψη του Friedman

⁴² I.H. Rima (1998) σελ 440

«...η κρατική ρύθμιση όσο και το κρατικό μονοπώλιο ανταποκρίνονται λιγότερο σε τέτοιες μεταβολές των συνθηκών, που δημιουργούν το τεχνικό μονοπώλιο, και είναι λιγότερο κατάλληλα για να τις εξαλείψουν από ότι το ιδιωτικό μονοπώλιο...»⁴³ αλλά και στην αρχή της ανταγωνιστικής προσφοράς του Harold Demsetz.

Ο Demsetz υποστήριξε ότι ακόμα και αν δεν υπάρχει μια ρύθμιση των τιμών και των κερδών των ιδιωτικών μονοπωλίων αυτά μπορούν να καταλήξουν σε ένα ανταγωνιστικό επίπεδο κερδών μέσα από μια διαδικασία που αποκάλεσε «διαδικασία ανταγωνιστικών προσφορών». Σύμφωνα με αυτή το μόνο που χρειάζεται να κάνει το κράτος είναι να χορηγήσει μια άδεια λειτουργίας μέσα σε ένα φυσικό μονοπώλιο στο άτομο που προτίθεται να εξυπηρετήσει τους καταναλωτές με τη χαμηλότερη τιμή. Και επειδή δεν είναι ένας μόνο παραγωγός που είναι διατεθειμένος να αποκτήσει αυτήν την άδεια αναγκαστικά θα υπάρξει ένας ανταγωνισμός τιμών μεταξύ των ατόμων που επιθυμούν να πάρουν τη συγκεκριμένη άδεια που θα οδηγήσει σε χαμηλά επίπεδα το περιθώριο κέρδους και επομένως στο τέλος θα διαμορφωθεί ένα επίπεδο που θα επικρατούσε στην ανταγωνιστική αγορά. Σκοπός της παραπάνω διαδικασίας είναι να οδηγήσει σε ένα ανταγωνιστικό επίπεδο κερδών χωρίς να χρειαστεί το κράτος να συμμετέχει στην παραγωγή.

Οι οικονομολόγοι της Σχολής του Σικάγου ασχολήθηκαν και με τις δυνατότητες ανάπτυξης των αναπτυσσόμενων χωρών και ανέπτυξαν ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο οι κυβερνήσεις θα μπορέσουν να οδηγήσουν τις χώρες στην ανάπτυξη. Έτσι θεώρησαν ότι ακόμα και τα άτομα αυτών των χωρών σκοπό έχουν την αύξηση των αμοιβών και ότι οι ανάγκες αυτών είναι διαχρονικά ελαστικές. Ακόμα και σε αυτές τις όχι και τόσο αναπτυγμένες χώρες ο μηχανισμός της αγοράς μπορεί να προάγει την ανάπτυξη περισσότερο από κάθε κρατική πρωτοβουλία, οι οποίες πλέον θα πρέπει να περιοριστούν στο να διευκολύνουν τις ιδιωτικές επενδύσεις προσφέροντας πληροφορίες που δεν είναι διαθέσιμες στο κοινό. Τέλος οι κυβερνήσεις αυτές θα πρέπει να χρησιμοποιήσουν την αύξηση του εμπορίου και όχι τον πληθωρισμό για να επιτύχουν την ανάπτυξη.

Κριτική των απόψεων της Σχολής του Σικάγου.

Η κυριότερη κριτική που ασκήθηκε στη συγκεκριμένη θεωρία βασίστηκε στη θέση της υπέρ της ατομικιστικής οικονομίας της αγοράς και στο φόβο της

⁴³ Rima (1998) σελ 441

υπέρσυγκέντρωσης ισχύος σε μια μεγάλη επιχείρηση ή μια ισχυρή κυβέρνηση. Η θέση της αυτή υπέρ της ελεύθερης αγοράς βρήκε πολλούς αντιπάλους που θεωρούσαν την αγορά ως υπεύθυνη για τις μεγάλες ανισότητες στη κατανομή του εισοδήματος, οι ανισότητες αυτές οφείλονται στην αποτυχία του ανταγωνισμού, κάτι που σύμφωνα με τους πολέμιους της σχολής δεν μπόρεσαν ποτέ να καταλάβουν επειδή αγνοούν τα ειδικά χαρακτηριστικά που έχει το σύγχρονο περιβάλλον του σύγχρονου καπιταλισμού⁴⁴.

2.6 Η σχολή της «Δημόσιας Επιλογής».

Η δημόσια επιλογή πρέπει να γίνει κατανοητή ως ερευνητικό πρόγραμμα παρά ένας κλάδος ή ακόμα και σαν μια υποδιαίρεση των οικονομικών. Η προέλευσή της χρονολογείται στα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Τα έθνη που προκύψαν από τον II παγκόσμιο πόλεμο, συμπεριλαμβανομένων των δυτικών δημοκρατιών, διέθεταν μεταξύ του ενός τρίτου και του μισού του συνολικού προϊόντος τους μέσω των πολιτικών θεσμών παρά μέσω των αγορών. Οι οικονομολόγοι, ωστόσο, αφιέρωναν τις προσπάθειές τους σχεδόν αποκλειστικά στο να κατανοήσουν το τομέα της αγοράς⁴⁵.

Ο κυριότερος εκφραστής της " θεωρίας της δημόσιας επιλογής", είναι ο James M. Buchanan. Η πρώτη ενασχόληση του με το θέμα ήταν το 1949 και ήταν περισσότερο μια προτροπή για εκείνους τους οικονομολόγους που εξέταζαν τους φόρους και τα έξοδα να δώσουν κάποια προσοχή στην εμπειρική πραγματικότητα, και επομένως και στην πολιτική. Μεταξύ των πολλών βιβλίων του είναι και ο «Λογισμός της Συναίνεσης: Λογικά θεμέλια της συνταγματικής δημοκρατίας» (1962) το οποίο συνέγραψε με τον Gordon Tullock και έμελλε να θεμελιώσει την δημιουργία της Public Choice Society και του περιοδικού Public Choice. Η ιδέα που προκάλεσε ή και συνόδευσε τη δημιουργία της «Δημόσιας Επιλογής» συμπυκνώνεται στα παρακάτω λόγια του Buchanan: «Νομίζω ότι οι κυβερνήσεις υπερέβαλαν τον εαυτό τους στη δεκαετία του '60 και όχι μόνο στα ολοκληρωτικά ή τα αυταρχικά καθεστώτα αλλά και στα δυτικά κράτη ευημερίας, χαρακτηριστική περίπτωση στις ΗΠΑ ήταν η Great Society του Lyndon Johnson. Ως την αρχή της δεκαετίας του '70, παρατηρούσαν τα γεγονότα και έβλεπαν ότι τα πολιτικά προγράμματα αποτύγχαναν. Αυτή ήταν η ώρα

⁴⁴ Rima (1998) σελ 442

⁴⁵ Περιοδικό IMPRIMIS MARCH 2003, VOLUME 32, NUMBER 3, σελ.1

της Public Choice να προσφέρει μια εξήγηση, μια κατανόηση γιατί η πολιτική αποτυγχάνει όταν ξεπερνάει κάποια όρια»⁴⁶.

Πριν το έργο του Buchanan και του Tullock υπήρξαν και κάποιοι άλλοι οικονομολόγοι που ασχολήθηκαν με την πολιτική διαδικασία δουλεύοντας ταυτόχρονα, αλλά ανεξάρτητα, ο Kenneth Arrow και ο Duncan Black απέδειξαν ότι η δημοκρατία, που ερμηνεύθηκε ως κανόνας πλειοψηφίας, δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει ώστε να προωθήσει οποιοδήποτε γενικό ή δημόσιο ενδιαφέρον. Το τώρα-διάσημο "το αδύνατο θεώρημα," όπως δημοσιεύτηκε στα βιβλία του Arrow Social Choice και Individual Values (1951), προκάλεσε μια εκτεταμένη συζήτηση. Αυτό που ο Arrow και ο Black είχαν κάνει στην πραγματικότητα ήταν να ανακαλύψουν ή να ξανά ανακαλύψουν το φαινόμενο των "κύκλων πλειοψηφίας," με το οποίο τα εκλογικά αποτελέσματα περιστρέφονται σε συνεχείς κύκλους, χωρίς ισορροπία ή κάποιο σημείο στάσης. Η πρόταση αυτής της ανάλυσης ήταν ότι η πλειοψηφική δημοκρατία είναι εγγενώς ασταθής.

Η κεντρική συμβολή του βιβλίου των Buchanan και Tullock ήταν να προσδιορίσει μια δύο επιπέδων δομή στη λήψη συλλογικών αποφάσεων. Διέκριναν μεταξύ της "κοινής πολιτικής", αποτελούμενη από αποφάσεις που πάρθηκαν στις νομοθετικές συνελεύσεις, και τη "συνταγματική πολιτική" αποτελούμενη από τις αποφάσεις που πάρθηκαν για τους κανόνες της κοινής πολιτικής. Φυσικά, δεν εφεύραν αυτό το διαχωρισμό. Και στη νομική θεωρία και στην πράξη, ο συνταγματικός νόμος είχε διαχωριστεί από καιρό από τους μόνιμους νόμους. Αυτό που έκαναν ήταν να φέρουν αυτή τη διάκριση στην οικονομική ανάλυση. Κάνοντας το τους επέτρεψε να συνειδητοποιήσουν ότι: από την πλευρά τόσο της δικαιοσύνης όσο και της αποδοτικότητας, ο κανόνας της πλειοψηφίας μπορεί ακίνδυνα να επιτραπεί να λειτουργήσει στη σφαίρα της συνηθισμένης πολιτικής, υπό τον όρο ότι υπάρχει γενικευμένη συναίνεση στο σύνταγμα, ή στους κανόνες που καθορίζουν και περιορίζουν τι μπορεί να γίνει μέσω της συνηθισμένης πολιτικής. Σε αυτό το συνταγματικό πλαίσιο η ιδέα της απαίτησης της ομοφωνίας του Wicksell - ή τουλάχιστον οι υπέρ πλειοψηφίες –μπορούν να ενσωματωθούν ουσιαστικά⁴⁷.

Το ενδιαφέρον των Οικονομικών της Δημόσιας Επιλογής επικεντρώνεται κυρίως σε πέντε τομείς: στον προϋπολογισμό, στη νομισματική πολιτική, στη λειτουργία των

⁴⁶ James M. Buchanan- Gordon Tullock, Ο Λογισμός Της Συναίνεσης (1999) σελ. 18, Εκδόσεις Παπαζήσης

⁴⁷ IMPRIMIS, σελ.2

δημοκρατικών συστημάτων, στην ανάπτυξη ειδικών συμφερόντων και στο θεσμικό πλαίσιο.

Όσο αφορά τον προϋπολογισμό ο Buchanan θεωρεί ότι ο πολιτικός λειτουργεί σαν ένας απλός πολίτης και αυτό δικαιολογεί την πολιτική ελλειμμάτων που εφαρμόζεται στα περισσότερα κράτη. Βασικός στόχος του κάθε πολιτικού είναι η επανεκλογή και επομένως θέλει οι ψηφοφόροι του να είναι όσο το δυνατόν ικανοποιημένοι μαζί του, αυτό θα το επιτύχει με την μείωση των φόρων και την αύξηση των δημοσίων δαπανών άρα επομένως οι πολιτικοί έχουν την τάση να δημιουργούν ελλείμματα. Αυτή η τάση εμφανίστηκε με την Κεϋνσιανή οικονομική επανάσταση που εξάλλου δημιούργησε και τις προϋποθέσεις. Μέχρι την Κεϋνσιανή επανάσταση ήταν «αμάρτημα» να δημιουργείς ελλείμματα όμως η θεωρία του Keynes για την επίδραση των δημοσιονομικών δαπανών στην οικονομία παραμέρισε αυτόν τον κανόνα με αποτέλεσμα στην δεκαετία του 1960 να εμφανιστεί το καθεστώς των επιταχυνόμενων ελλειμμάτων.

Όσο αφορά την νομισματική πολιτική η σχολή αυτή έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο πρόβλημα της γραφειοκρατίας και συγκεκριμένα τους ενδιέφερε να μάθουν πως συμπεριφέρονται οι γραφειοκράτες μπροστά σε ορισμένα εμπόδια αλλά και υπάρχουσες δομές. Η περισσότερη από την ανάπτυξη του γραφειοκρατικού ή ρυθμιστικού τομέα της κυβέρνησης μπορεί καλύτερα να εξηγηθεί από την άποψη του ανταγωνισμού μεταξύ των πρακτόρων για την υποστήριξη του εκλογικού σώματος, μέσω της χρήσης υποσχέσεων για μεροληπτική μεταφορά του πλούτου.

Οι υποστηρικτές της «Δημόσιας Επιλογής» υποστηρίζουν την λειτουργία της ελεύθερης αγοράς και ιδιαίτερα ο Buchanan θεωρεί ότι η παραδοσιακή πολιτική χαρακτηρίζεται από ρομαντισμό, αυτόν εξάλλου προσπάθησε να παραμερίσει η «Δημόσια Επιλογή». Οι οικονομολόγοι ενδιαφέρονται περισσότερο για τη λειτουργία της αγοράς και είναι επιπλέον εναντίον της πολιτικής επεμβάσεων στην αγορά που ακολουθούν οι κυβερνήσεις, επομένως πολλές φορές είναι και αντικυβερνητικοί. Όμως ακόμα και αυτοί που υποστηρίζουν την αγορά έχουν συνειδητοποιήσει ότι και αυτή δεν είναι τέλεια και δεν αποδίδει όσο θα περίμενε κανείς, παρόλο αυτά η πολιτική της κρατικής επέμβασης στην αγορά αποτυγχάνει. Η αποτυχία της πολιτικής θα οδηγήσει, σύμφωνα με τον Buchanan, να υποστηρίξουν την αγορά. Πολλές φορές οι κυβερνητικές αποφάσεις υπόκεινται σε πιέσεις από διάφορες οργανωμένες ομάδες συμφερόντων, αυτό αυξήθηκε τα τελευταία πενήντα χρόνια λόγω της μεγάλης αύξησης των κρατικών δραστηριοτήτων σε πολλούς τομείς της οικονομίας. Ένα

παράδειγμα επέμβασης του κράτους στην αγορά, έπειτα από πιέσεις μιας ομάδας, που τελικά οδηγεί σε αποτυχία είναι η επιβολή ενοικιοστασίου. Έστω τώρα ότι η κυβέρνηση, κάτω από τις πιέσεις των οργανώσεων που έχουν δημιουργήσει οι ενοικιαστές, επιβάλλει μια μέγιστη επιτρεπτή τιμή για τα προς ενοικίαση διαμερίσματα και έστω ότι η τιμή αυτή είναι μικρότερη από την τιμή ισορροπίας στην ανταγωνιστική αγορά. Η επιβολή αυτή γίνεται γιατί, όπως είπαμε παραπάνω, οι πολιτικοί λειτουργούν έτσι ώστε να ικανοποιήσουν τους πολίτες και επομένως να εξασφαλίσουν την επανεκλογή τους. Η επιβολή όμως παραβιάζει τα δικαιώματα των ιδιοκτητών να διαχειρίζονται όπως αυτοί επιθυμούν την περιουσία τους, επομένως για να προστατευθούν θα προσφύγουν στα δικαστήρια για να κρίνουν αν αυτή η επιβολή είναι συνταγματική ή όχι. Αν τώρα αυτά κρίνουν ότι είναι συνταγματική οι ιδιοκτήτες θα πρέπει να εφαρμόσουν το ενοικιοστάσιο. Βέβαια αυτή η εφαρμογή θα έχει ως συνέπεια να δημιουργηθεί μια κατάσταση υπερβάλλουσας ζήτησης: υπάρχουν περισσότεροι άνθρωποι που διατίθενται να ενοικιάσουν διαμερίσματα στην νέα αυτή τιμή από τα διαθέσιμα διαμερίσματα. Όταν όμως σε συνθήκες υπερβάλλουσας ζήτησης δεν επιτρέπεται στην τιμή να αυξηθεί ώστε να επιτευχθεί η ισορροπία, δεν εξασφαλίζεται και η κατανομή του αγαθού σε κάθε καταναλωτή που είναι διατεθειμένος να πληρώσει την τιμή της αγορά προκειμένου να το αποκτήσει. Αυτό θα έχει σαν αποτέλεσμα να εμφανιστεί «μαύρη αγορά» στα διαμερίσματα, δηλαδή ενοικιάσεις διαμερισμάτων σε τιμές που υπερβαίνουν τα επιτρεπτά όρια. Εξαιτίας αυτού του φαινομένου, σύμφωνα με τη «Δημόσια Επιλογή», τελικά θα είναι οι ίδιες οργανώσεις που πιέζουν την κυβέρνηση να επιβάλλει το ενοικιοστάσιο να την πιέσουν ώστε να το καταργήσει επομένως η ελεύθερη αγορά θα οδηγούσε σε μια κατανομή άριστη κατά Pareto χωρίς να δημιουργήσει προβλήματα.

Ωστόσο αυτή η αποτυχία του κράτους δεν αναγνωρίζεται εύκολα από τους πολίτες και αυτό γιατί, σύμφωνα με τον Buchanan, ο κεϋνσιανός τρόπος οργάνωσης του κράτους έχει απορροφηθεί πλήρως από το μέσο άτομο με αποτέλεσμα να νομίζει ότι εξυπηρετεί τα συμφέροντά του, κυρίως σε περιόδους κρίσεις που τα άτομα περιμένουν από το κράτος να τους προστατεύσει. Για να μπορέσουν να μετριαστούν οι χειρότερες όψεις της διακυβέρνησης θα πρέπει «...να επιχειρήσουμε να επεκτείνουμε την αρχή της καθολικότητας στην πολιτική...»⁴⁸, δηλαδή να δημιουργηθεί μια πολιτική όπου δε θα μεταχειρίζεται μια ομάδα διαφορετικά από τις

⁴⁸ Buchanan- Tullock (1999) σελ.22

άλλες, κάτι ανάλογο με την επιβολή των νόμων. Αυτή η ιδέα του Buchanan τον έκανε να υποστηρίξει τον «ενιαίο φόρο», δηλαδή κάθε δολάριο εισοδήματος να φορολογείται, αντί της προοδευτικής φορολογίας. Αυτή η προσπάθεια επιβολής αυτού του είδους φόρου έγινε από την κυβέρνηση της M. Thatcher που ήταν όμως και ένας από τους λόγους που οδήγησαν στην πτώση της.

Σύμφωνα με τη «Δημόσια Επιλογή» υπάρχουν δυο διακριτά πεδία δυνατής κυβερνητικής δραστηριότητας στα οποία ο κανόνας λήψης αποφάσεων δε θα πρέπει να είναι ο ίδιος. Η πρώτη κατηγορία είναι όλες εκείνες οι συλλογικές ή δημόσιες αποφάσεις που τροποποιούν ή περιορίζουν τη δομή των ανθρώπινων και ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, αφού έχουν ήδη προσδιοριστεί. Στην κατηγορία αυτή τα άτομα θα προβλέψει ότι η συλλογική δράση ίσως τον επιβαρύνει με υψηλά κόστη και επομένως θα προτιμήσει να αποσπάσει την συναίνεση του και ταυτόχρονα να επιβαρυνθεί με υψηλά κόστη λήψης αποφάσεων προκειμένου να εξασφαλιστεί η προστασία του απέναντι σε πράξεις καταπάτησης των δικαιωμάτων του. Ακόμα και αν το κόστος της ιδιωτικής δράσης είναι πολύ μεγάλο το άτομο ίσως φοβηθεί ότι η συλλογική δράση θα τον βλάψει περισσότερο από το κόστος που υφίσταται από την ιδιωτική δράση. Στη μοναδική περίπτωση που το άτομο θα δεχτεί τη συλλογική δράση είναι εάν εξασφαλισθεί η προστασία ενός κανόνα που πλησιάζει εκείνο της ομοφωνίας¹. Η δεύτερη κατηγορία δυνατών συλλογικών αποφάσεων περιλαμβάνει όλες τις χαρακτηριστικές κυβερνητικές δραστηριότητες. Σε αυτήν την κατηγορία το άτομο θα αναγνωρίσει ότι η ιδιωτική δραστηριότητα θα του προκαλέσει ένα πολύ μεγάλο σύνολο κόστους και επομένως θα προτιμήσει αυτές οι δραστηριότητες να γίνουν στο συλλογικό τομέα, παραδείγματα αυτών των δραστηριοτήτων είναι η εκπαίδευση των παιδιών, η αστυνόμευση και άλλα. Το ορθολογικό άτομο θα συνειδητοποιήσει ότι χρειάζεται χρόνος και προσπάθεια να συμμετάσχει σε όλες αυτές τις δραστηριότητες και ότι το κόστος θα αυξάνεται όσο αυξάνεται το ποσοστό της ομάδας που απαιτείται για να αποφασισθεί κάποια δράση παρόλο αυτά όμως το κόστος από την ιδιωτική δραστηριότητα μπορεί να είναι πολύ μεγαλύτερο από το κόστος της συλλογικής και γι' αυτό ίσως επιλέξει την δεύτερη².

⁴⁹ Buchanan- Tullock (1999) σελ.152-3

⁵⁰ Buchanan- Tullock (1999) σελ.154-6

Κριτική της «Δημόσιας Επιλογής»

Σύμφωνα με τους επικριτές της «Δημόσιας Επιλογής» αυτή είναι ιδεολογικά προκατειλημμένη και αυτό γιατί κατά την σύγκριση και ανάλυση των εναλλακτικών συνταγματικών κανόνων, αυτών που υπάρχουν και αυτών που πιθανόν να δημιουργηθούν στο μέλλον, αυτή δεν μπορεί να παραμείνει ουδέτερη υπό την επιστημονική άποψη. Οι θεμελιωτές της σχολής προτάσσουν ως επιχείρημα ότι θα πρέπει να εξεταστεί το περιβάλλον κάτω από το οποίο δημιουργήθηκε η «Δημόσια Επιλογή». Έτσι την περίοδο αυτή, μέσα του 20^{ου} αιώνα, η σοσιαλιστική ιδεολογία ήταν κυρίαρχη και αυτή υποστηρίχτηκε από το ερευνητικό πρόγραμμα που ονομάστηκε «θεωρητικά οικονομικά της ευημερίας» και το οποίο ασχολήθηκε με την αποτυχία των αγορών. Το πρόγραμμα αυτό εξάλλου υποστήριξε ότι οι πολιτικές παρεμβάσεις θα λύσουν το πρόβλημα της αποτυχίας των αγορών.

Όταν εμφανίστηκε η «Δημόσια Επιλογή» έδωσε ένα σύνολο αναλύσεων σχετικά με τη συμπεριφορά των ατόμων που ενεργούν πολιτικά, είτε σαν ψηφοφόροι είτε σαν πολιτικοί είτε σαν γραφειοκράτες. Αυτές οι αναλύσεις βοήθησαν την σχολή να δημιουργήσει ένα σύνολο αποτυχιών ως αντιστάθμισμα στις θεωρίες των αποτυχιών της αγοράς, εξάλλου η «Δημόσια Επιλογή» μπορεί να συνοψιστεί, σύμφωνα με τον Buchanan, από τις τρεις παρακάτω λέξεις «πολιτική χωρίς ρομαντισμό»⁵¹.

Το άλλο μέρος της κριτικής επικεντρώνεται στο ότι αυτή είναι ανήθικη εξαιτίας κυρίως της υπόθεσης ότι τα άτομα στην αγορά συμπεριφέρονται με έναν ιδιοτελή τρόπο και της μεταφοράς της έννοιας του καθαρού πλούτου στην πολιτική ανάλυση. Οι επικριτές της υποστηρίζουν ότι τα άτομα όταν δρουν πολιτικά δεν συμπεριφέρονται όπως κάνουν και στις αγορές. Έτσι όταν αυτά πρέπει να επιλέξουν κάτι που αφορά το κοινό καλό συμπεριφέρονται τελείως διαφορετικά από όταν επιλέγουν κάτι που αφορά τους εαυτούς τους. Αυτή την κριτική θα πρέπει να την αποδεχτούν, σύμφωνα με τον Buchanan, και οι υποστηρικτές της «Δημόσιας Επιλογής» αφού όντως τα άτομα στους πολιτικούς τους ρόλους μπορούν, πράγματι, να ενεργήσουν ως ένα βαθμό σε όρους με το τη θεωρούν να είναι το γενικό συμφέρον. Όμως αυτή η αποδοχή δεν σημαίνει ότι το βασικό επεξηγηματικό πρότυπο χάνει όλη την προφητική του δυνατότητα ή ότι τα συνηθισμένα κίνητρά δεν μετρούν πλέον⁵².

⁵¹ IMPRIMIS, σελ 7

⁵² IMPRIMIS, σελ 8

2.7 Άλλες θεωρίες σχετικά με τον ενεργό ρόλο του κράτους.

Όλες οι παραπάνω θεωρίες δέχτηκαν μεγάλη κριτική από ένα αριθμό σύγχρονων οικονομολόγων που προσπάθησαν να αντικαταστήσουν το μέχρι τώρα υπάρχον σύστημα με ένα άλλο.

Ο J. K. Galbraith ήταν ο κυριότερος και ίσως ο πιο γνωστός εκφραστής της σύγχρονης ινστιτουσιοναλιστικής σκέψης ένα ρεύμα που αποτελείται επίσης από τον John Adams, Kenneth Boulding και άλλους. Ο Galbraith ασχολήθηκε με την εταιρική μορφή και τους μεθόδους προγραμματισμού του συστήματος των επιχειρήσεων όπως και την επιρροή αυτών στη οικονομία. Επίσης ασχολήθηκε με την κοινωνική διαμόρφωση των ατομικών προτιμήσεων, τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου τομέα και με τις δυνάμεις που επηρεάζουν την διαμόρφωση της γνώμης στον δημόσιο τομέα⁵³. Στο έργο του «Αμερικανικός Καπιταλισμός» υποστήριξε ότι για να διατηρηθεί ένα κοινωνικό σύστημα, στο οποίο υπάρχουν ανισότητες στην κατανομή του εισοδήματος και των αγαθών αλλά και αδικία και εκμετάλλευση, σε ισορροπία θα πρέπει να περιοριστούν οι δυνάμεις κάποιων ατόμων ή ομάδων με την παραχώρηση δυνατοτήτων, σε άλλα άτομα ή ομάδες, να δημιουργήσουν αντικρουόμενα συμφέροντα με τις πρώτες. Ο Galbraith προσπάθησε να ερμηνεύσει την ανάπτυξη των γιγαντιαίων επιχειρήσεων, που είναι αποτέλεσμα σχεδιασμού στο επίπεδο της επιχείρησης, και να αναλύσει την σχέση τους με το κράτος. Τόνισε λοιπόν ότι το κράτος, κυρίως με τις δαπάνες του Υπουργείου Άμυνας αποτελεί τον κυριότερο πελάτη των επιχειρήσεων. Το Κογκρέσο και οι διάφορες κυβερνήσεις διατηρούν άριστες σχέσεις με αυτές τις επιχειρήσεις και πολλές φορές τα συμφέροντα τους ταυτίζονται και αυτό το τονίζει με την εξής φράση: « Ότι είναι καλό για την Τζένεραλ Μοτορς είναι καλό και για την Αμερική»⁵⁴. Στα επόμενα τρία έργα του «Η κοινωνία της αφθονίας», «Το νέο βιομηχανικό κράτος» και «Τα οικονομικά και το συμφέρον» υποστήριξε ότι το «αόρατο χέρι» της αγοράς δεν είναι σε θέση πάντα να εξισορροπεί τα πράγματα σε αντίθεση με τους υποστηρικτές του. Σε αντίθεση προκαλεί ανισότητες στην κατανομή του εισοδήματος και οδηγεί στη κυριαρχία των ιδιωτικών συμφερόντων και στο περιορισμό της δημόσιας οικονομίας. Έτσι το μεγαλύτερο μέρος των ερευνών το κάνουν οι μεγάλες επιχειρήσεις και γι' αυτό ήταν και σκεπτικός όσο αφορά την αποτελεσματικότητα και την χρησιμότητα των αντιμονοπωλιακών πολιτικών. Επίσης θεωρεί ότι ο στρατηγικός προγραμματισμός

⁵³ Screpanti- Zamagni (2003) σελ.384

⁵⁴ Rima (1998) σελ 463

είναι το πιο χρήσιμο είδος κρατικής επέμβασης στην οικονομία και δε θα πρέπει να παρεμποδίζει την ιδιωτική δραστηριότητα αλλά να τη συντονίζει και να την στρέφει προς την επίτευξη του δημόσιου συμφέροντος. Στα πιο πρόσφατα βιβλία του «Η φύση της μαζικής φτώχειας» και «Η ανατομία της δύναμης»⁵⁵ υποστήριξε ότι η κρατική παρέμβαση θα πρέπει να προσανατολιστεί προς την αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ των φτωχότερων κοινωνικών τάξεων.

Στη σύγχρονη θεωρία έχουν αναπτυχθεί και κάποιες ριζοσπαστικές απόψεις που διαδόθηκαν κυρίως μετά το 1969. Οι οικονομολόγοι αυτοί προσπάθησαν να προσθέσουν στη διδακτέα ύλη των οικονομικών μια σειρά μαθημάτων σχετικά με την ανάλυση και την επίδραση της φτώχειας, των διακρίσεων, της ρύπανσης, του πολέμου του Βιετνάμ, του πληθωρισμού και της ανεργίας. Στη θεωρία τους δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στο πρόβλημα της αλλοτρίωσης του εργάτη και στο ρόλο που παίζουν οι θεσμοί όπως τα σχολεία και η οικογένεια για την στήριξη και τη διαιώνιση του καπιταλισμού. Υποστηρίζουν λοιπόν ότι οι σημερινοί εργάτες χαρακτηρίζονται από γενικές ειδικεύσεις και γι' αυτό το λόγο οι σύγχρονοι καπιταλιστές έχουν συμφέρον να συνεχίζουν να απασχολούν τους εργάτες αυτούς στην επιχείρησή τους. Ακόμα ένα σημαντικό στοιχείο των απόψεων αυτών είναι ότι θεωρούν την φτώχεια και τις διακρίσεις εναντίον των γυναικών και των παιδιών είναι φαινόμενα που πηγάζουν από την λειτουργία του καπιταλισμού. Όσο αφορά το κράτος βασικός λόγος ύπαρξης του είναι να προστατεύει τα συμφέροντα της καπιταλιστικής τάξης και την ατομική ιδιοκτησία. Ωστόσο υποστηρίζουν ότι η σημερινή μορφή του καπιταλισμού δεν απαιτεί μεγάλο βαθμό κρατικής παρέμβασης για την προστασία αυτών και αυτό γιατί οι καπιταλιστές «δεν απαιτούν από το κράτος να ενισχύσει τη θέση τους απλώς να την προστατεύσει»⁵⁶.

Οι Μετακεϋνσιανοί είναι η τρίτη ομάδα σύγχρονων οικονομολόγων που προσπάθησαν μέσω της «ασυνήθιστης έρευνας» να δημιουργήσουν ένα εναλλακτικό σύστημα από εκείνο του νεοκλασικού. Η ομάδα αυτή αποτελείται από παλιούς συναδέλφους του Keynes. Οι κυριότεροι εκφραστές αυτής είναι η Joan Robinson, ο Nicholas Kaldor, ο James Mirleess και ο Luigi Passinetti. Η ομάδα αυτή δεν απέκτησε πολλούς υποστηρικτές και οι περισσότεροι από αυτούς είναι επηρεασμένοι από τον Sidney Weintraub του πανεπιστημίου της Πενσυλβάνιας.⁵⁷

⁵⁵ Screpanti- Zamagni (2003) σελ.385

⁵⁶ Rima (1998) σελ 466

⁵⁷ Rima (1998) σελ 460

2.8 Το υπόδειγμα των δημοσίων δαπανών του Barro.

Το υπόδειγμα αυτό συνδέει την οικονομική μεγέθυνση με τις δημοσιονομικές μεταβλητές όπως οι δημόσιες δαπάνες και η επιβολή φόρων. Η εισαγωγή των δημοσίων δαπανών προκαλεί στρεβλώσεις που οδηγεί σε απόκλιση της ιδιωτικής αποδοτικότητας του κεφαλαίου από την κοινωνική αποδοτικότητα, με αποτέλεσμα το σημείο ανταγωνιστικής ισορροπίας να μην επιτυγχάνεται στο Pareto Optimum. Είναι εξάλλου γνωστό ότι οι κρατικές παρεμβάσεις οδηγούν πολλές φορές στο πρόβλημα αρίστου δευτέρας τάξεως (δηλαδή το δεσμευμένο βέλτιστο υπό τους περιορισμούς που συνεπάγονται οι δεδομένες στρεβλώσεις).

Το υπόδειγμα υποθέτει ότι υπάρχουν μερικά αγαθά που να μην χρησιμοποιούνται από τον ιδιωτικό τομέα αλλά παρέχονται από το κράτος ως δημόσια αγαθά. Αυτά είτε έχουν την φύση δημοσίου αγαθού είτε το κράτος διατηρεί το αποκλειστικό δικαίωμα παροχής τους. Παράδειγμα δημοσίων αγαθών που έχουν θετικές επιδράσεις στην παραγωγική διαδικασία είναι οι δαπάνες για κατασκευή δρόμων και άλλων παρόμοιων έργων αλλά και οι δαπάνες που αφορούν την εκπαίδευση των πολιτών ακόμα και δαπάνες που αφορούν την εφαρμογή των νόμων και την επιβολή της τάξης. Ο Barro εισάγει στο υπόδειγμα τις δημόσιες δαπάνες ως εισροή στην τεχνολογία παραγωγής του ιδιωτικού τομέα που σαν αποτέλεσμα έχει το προϊόν και η παραγωγικότητα να συναρτώνται θετικά από το ύψος των δημοσίων δαπανών. Άρα το Κράτος μπορεί μέσω των δημοσίων δαπανών να παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη.

Ο Barro ασχολήθηκε στο υπόδειγμα αυτό με το πρόβλημα της αντιπροσωπευτικής επιχείρησης και του νοικοκυριού καθώς και με τον εισοδηματικό περιορισμό της κυβέρνησης. Έτσι για την αντιπροσωπευτική επιχείρηση υπέθεσε ότι υπάρχουν οι εξής εισροές: α) το φυσικό κεφάλαιο και η εργασία που παρέχονται έναντι αμοιβής από τα νοικοκυριά και β) οι δημόσιες δαπάνες σε μορφή αγαθών και υπηρεσιών που παρέχονται δωρεάν από το κράτος και η συνάρτηση παραγωγής έχει ως εξής :

$$Y_t = F(K_t, L_t, G_t)$$

όπου Y_t το προϊόν της περιόδου t , K_t το φυσικό κεφάλαιο στην αρχή της περιόδου t , L_t η εργασία στη περίοδο t και G_t οι δημόσιες δαπάνες στην περίοδο t ⁵⁸. Στην παραπάνω συνάρτηση υποθέτουμε ότι $F_K(\cdot) > 0$, $F_L(\cdot) > 0$, $F_G(\cdot) > 0$. Η

⁵⁸ Τρύφων Κολλιντζας, *Θεωρία Οικονομικής Ανάπτυξης* (2000), σελ. 189, Εκδοτικές Επιχειρήσεις «Το Οικονομικό»

αντιπροσωπευτική επιχείρηση επίσης θεωρείται ότι λειτουργεί ως λήπτης τιμών και δρα σε περιβάλλον τέλειου ανταγωνισμού και γι' αυτό στο σημείο ανταγωνιστικής ισορροπίας οι αμοιβές του κεφαλαίου και της εργασίας θα ισούται με την ιδιωτική αποδοτικότητα αντίστοιχα. Ωστόσο σύμφωνα με το υπόδειγμα η ιδιωτική αποδοτικότητα αυτών των δύο μπορεί να διαφέρει από την κοινωνική αποδοτικότητας τους και αυτό γιατί η αντιπροσωπευτική επιχείρηση, που είναι μικρή σε μέγεθος, δε παίρνει υπόψη της ότι το τρέχον ύψος των δημοσίων δαπανών μπορεί να εξαρτάται από τα τρέχοντα μεγέθη παραγωγής και αυτό γιατί το προϊόν εξαρτάται θετικά από τα δημόσια αγαθά αλλά και οι δημόσιες δαπάνες εξαρτώνται θετικά από το εισόδημα και έτσι μέσω του κρατικού προϋπολογισμού δημιουργείται μια κυκλική δυναμική που αυξάνει την κοινωνική αποδοτικότητα του κεφαλαίου⁵⁹.

Τώρα όσον αφορά τον κρατικό προϋπολογισμό ο Βαγγο υπέθεσε ότι αυτός πρέπει να είναι ισοσκελισμένος και να μην δημιουργούνται δημόσια χρέη. Επιπλέον οι δαπάνες της κυβέρνησης αφορούν δαπάνες για παραγωγικά αγαθά και τα έσοδα του Δημοσίου προέρχονται από τη φορολογία. Ο Βαγγο έκανε την υπόθεση ότι οι επιχειρήσεις είναι μικρές σε μέγεθός και γι' αυτό δεν μπορούν να επηρεάσουν τις αποφάσεις της κυβέρνησης επιπλέον οι δημόσιες δαπάνες θεώρηκαν ως εξωγενείς από τους ιδιωτικούς παράγοντες και γι' αυτό προκαλούν εξωτερικές οικονομίες στην παραγωγή. Ένα παράδειγμα θα μπορούσε να είναι το εξής: έστω μια επιχείρηση αυξάνει το προϊόν της, αυτό θα έχει σαν αποτέλεσμα να αυξηθεί και το συνολικό προϊόν της οικονομίας και άρα και το εισόδημά της. Η αύξηση του εισοδήματος θα οδηγήσει σε μια αύξηση των εσόδων της κυβέρνησης που προέρχονται από τη φορολογία και επειδή όπως είπαμε ο προϋπολογισμός πρέπει πάντοτε να είναι ισοσκελισμένος αυτό θα οδηγήσει σε μια αύξηση των δημοσίων δαπανών και αφού η συνάρτηση παραγωγής της επιχείρησης εξαρτάται θετικά από τις δημόσιες δαπάνες θα καταστήσει όλες τις επιχειρήσεις πιο παραγωγικές.

⁵⁹ Κολλιντζας (2000) σελ.190

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αναμφισβήτητα όλες οι παραπάνω θεωρίες δημιουργήθηκαν κάτω από διάφορες οικονομικές πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες. Η καθεμία από αυτές επηρεάστηκε έντονα από τις διαφορετικού τύπου οικονομικές κρίσεις που αντιμετώπισαν τα κράτη τον προηγούμενο αιώνα. Έτσι κύριο χαρακτηριστικό της κρίσης του 1930 ήταν η υψηλή ανεργία που σαν επακόλουθο είχε να δημιουργηθούν και να επικρατήσουν θεωρίες που θεωρούσαν ότι το κράτος παίζει σημαντικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας. Κύριος εκφραστής όλων αυτών θα μπορούσε να θεωρηθεί ο Keynes που βασικό χαρακτηριστικό της θεωρίας ήταν ότι το κράτος μπορεί σε οποιαδήποτε στιγμή να επηρεάσει τα οικονομικά δρώμενα χρησιμοποιώντας την δημοσιονομική, κυρίως, τη νομισματική πολιτική. Παρόλο που ο Keynes θεωρούσε ότι η παρέμβαση του κράτους είναι επιτακτική για την εξέλιξη αλλά και την σταθερότητα της οικονομίας ήταν υπέρμαχος της ελεύθερης αγοράς σε αντίθεση με τους εκφραστές του κεντρικού σχεδιασμού που θεωρούσαν την αγορά, η οποία στη θεωρία αυτή έχει αντικατασταθεί από ένα πολύπλοκο σύστημα καθορισμού των τιμών, ως ένα στοιχείο του καπιταλισμού. Η ιδέα του κεντρικού σχεδιασμού είχε εφαρμοστεί στις χώρες του λεγόμενου «ανατολικού μπλοκ» και θα μπορούσαμε να πούμε ότι είχε ορισμένα ικανοποιητικά αποτελέσματα ως και την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης.

Μετά και το τέλος του 2^ο Παγκόσμιου Πολέμου παρατηρήθηκε μια γενική οικονομική άνοδος που συνοδεύτηκε από την αύξηση του εισοδήματος και της κατανάλωσης. Κατά την περίοδο αυτή και μέχρι και την 1^η Πετρελαϊκή Κρίση επικράτησε κυρίως η «νεοκλασική σύνθεση» η οποία χρησιμοποιώντας την θεωρία του Keynes και βελτιώνοντας την σε κάποια σημεία προσπάθησαν να δημιουργήσουν μια θεωρία όπου η παρέμβαση του κράτους θα περιορίζεται μόνο στην αντιμετώπιση κάποιων ατελειών της αγοράς και πλέον αυτή θα λειτουργεί ελεύθερα με αποτέλεσμα να επιτευχθεί η επιθυμητή οικονομική ανάπτυξη. Βασικό χαρακτηριστικό της νεοκλασικής σύνθεσης ήταν ότι η ελαστικότητα των τιμών και των μισθών δρουν καταλυτικά ώστε να διαμορφωθεί ένα νέο καταναλωτικό πρότυπο και να επιτευχθεί έτσι η πλήρης απασχόληση. Επιπλέον υποστήριζαν ότι το επιτόκιο, που συνδέεται με την παραγωγικότητα του κεφαλαίου, να μην επηρεάζεται από τις νομισματικές δυνάμεις αλλά στην ουσία είναι υπό τον έλεγχο των δυνάμεων που επηρεάζονται από τις τιμές των υπηρεσιών και του φυσικού κεφαλαίου.

Η αντίληψη του ενεργά συμμετέχοντος κράτους στην οικονομία συνεχίστηκε και την δεκαετία του 1970. Κυριότερα χαρακτηριστικά αυτής της δεκαετίας είναι η επιδείνωση της κρίσης του φορντικού μοντέλου παραγωγής και του κεϋνσιανισμού, αφού είχαν ήδη αρχίσει να φαίνονται οι αδυναμίες του τόσο σε εθνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Τα αδύναμα σημεία του κεϋνσιανισμού είναι ότι ναί μεν αποτρέπει την ύφεση αλλά ταυτόχρονα αποτρέπει και την αναδιάρθρωση προς νέες μορφές κατανάλωσης και παραγωγής και οδηγεί σε αύξηση του δημοσίου χρέους των χωρών αλλά και σε εμπορικά ελλείμματα. Εξάλλου και η πρώτη πετρελαική κρίση αντιμετωπίστηκε με τον ίδιο τρόπο γεγονός που οφείλονταν κυρίως στις σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις των χωρών του λεγόμενου «κέντρου». Η πρακτική που ακολουθούσαν ως τότε οι κυβερνήσεις ήταν να συνάπτουν δάνεια ή να εκδίδουν διεθνές πιστωτικό χρήμα (Η.Π.Α) και να περιμένουν έπειτα να ξεπεραστεί η εκάστοτε κρίση⁶⁰.

Ωστόσο έξι χρόνια μετά την 1^η πετρελαική κρίση η αγοραστική δύναμη των εξαγωγών πετρελαίου σε βιομηχανικά αγαθά που προέρχονταν από το κέντρο έφτασε στα ίδια επίπεδα που είχε πριν το πόλεμο της Κορέας, αυτό οφείλονταν κυρίως στη σοσιαλδημοκρατική διαχείριση της κρίσης και στο ότι ο παγκόσμιος πληθωρισμός απορρόφησε το 1^ο σοκ⁶¹. Όμως το νέο πετρελαικό σοκ που προέκυψε από το πόλεμο μεταξύ Ιράκ και Ιράν δημιούργησε νέες αναταραχές στην οικονομία που σε αντίθεση με το πρώτο σοκ δεν αντιμετωπίστηκε με κεϋνσιανικές μεθόδους κυρίως λόγω των αδυναμιών αυτών που έγιναν εμφανής κατά την πρώτη κρίση αλλά και γιατί την περίοδο αυτή τη διακυβέρνηση των χωρών του κέντρου ανέλαβαν φιλελεύθερες κυβερνήσεις που πίστευαν στην δυνατότητα της αγοράς να εξομαλύνει τη κρίση. Την εποχή αυτή εμφανίστηκε μια νέα θεωρία διαχείρισης των κρίσεων ο λεγόμενος Μονεταρισμός και λίγο αργότερα η συνέχεια αυτού ο Νεομονεταρισμός. Κύριος εκφραστής του πρώτου ήταν ο Milton Friedman που χρησιμοποιώντας τη θεωρία του Fisher και δημιουργώντας την θεωρία περί μονίμου και προσωρινού εισοδήματος προσπάθησε να αποδείξει ότι η νομισματική πολιτική είναι προτιμότερη, όσο αφορά την αντιμετώπιση των κρίσεων. Κύρια αρχή αυτής της θεωρίας είναι ότι οι νομισματικές αρχές θα πρέπει να εξασφαλίσουν ένα σταθερό περιβάλλον τόσο για τους εργάτες όσο και τους επιχειρηματίες, ουσιαστικά η θεωρία προτείνει να εξασφαλιστεί μια σταθερότητα των τιμών που θα γίνει μέσω μιας σταθερά

⁶⁰ Alain Lipietz, *Αυταπάτες και Θωμάτα* (1990), σελ.250, Εκδόσεις Εξάντας

⁶¹ Lipietz, (1990), σελ.260

συνεχιζόμενης αύξησης της προσφοράς χρήματος. Η επιλογή του μονεταρισμού τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή ουσιαστικά σήμαινε την απόρριψη όλων των ενεργητικών δυνατοτήτων του κεϋνσιανισμού για την αποφυγή των κρίσεων και τη συνειδητή επιλογή του μηχανισμού των κρίσεων για αναδιανομή της προστιθέμενης αξίας προς όφελος του κεφαλαίου και εις βάρος των μισθωτών και ταυτόχρονα άρνηση παροχής πιστώσεων στους αφερέγγυους επιχειρηματίες και καταναλωτές⁶². Συνέπεια όλων των παραπάνω ήταν η Δυτική Γερμανία και η Γαλλία να προβούν σε μισθολογικές περικοπές που σαν επακόλουθο είχαν τη μείωση της βιομηχανικής παραγωγής κατά 5%. Από την άλλη μεριά στις Η.Π.Α προκλήθηκε μια αύξηση των επιτοκίων που οδήγησε σε μια αλματώδη αύξηση της τιμής του δολαρίου⁶³.

Στη Σχολή της Πολιτικής Οικονομίας του Σικάγου στη μια άκρη μπορούμε να τοποθετήσουμε τον Friedman και όσους ενδιαφέρθηκαν για το επίπεδο των τιμών και την άσκηση της νομισματικής πολιτικής και στην άλλη μεριά αυτούς που ασχολήθηκαν με την αποδοτικότητα στην παραγωγή. Το ενδιαφέρον των ατόμων της δεύτερης σχολής στράφηκε κυρίως στο τρόπο με το οποίο τα δικαιώματα ιδιοκτησίας επηρεάζουν τις αποφάσεις των ατόμων και άρα και την κατανομή των παραγωγικών πόρων. Οι οικονομολόγοι αυτοί πίστευαν ότι το ιδιωτικό μονοπώλιο, μόνο, μπορεί να οδηγηθεί σε ένα ανταγωνιστικό επίπεδο κερδών και ότι η μόνη λειτουργία του κράτους είναι να χορηγεί άδεια λειτουργίας μέσα σε ένα φυσικό μονοπώλιο σε κάποιο άτομο που προσφέρεται να εξυπηρετήσει τους καταναλωτές στη χαμηλότερη τιμή.

Τα μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα των δεκαετιών 1960-70 ώθησαν μια ομάδα ατόμων με κύριο εκπρόσωπο των James Buchanan να δημιουργήσουν μια Σχολή που αποκάλεσαν «Σχολή της Δημόσιας Επιλογής». Το κυριότερο χαρακτηριστικό αυτής της σχολής είναι η έντονη κριτική που άσκησε στις κυβερνήσεις, οι οποίες σύμφωνα με το Buchanan υπερέβαλαν εαυτό στο θέμα της κρατικής παρέμβασης στο τομέα της αγοράς, και το άλλο αφορά την προσπάθεια τους να εντάξουν στην πολιτική την έννοια του κέρδους. Τα άτομα της Σχολής ήταν υπέρμαχοι της ελεύθερης αγοράς ακόμα και στους τομείς που εκείνη αποτυγχάνει και αυτό γιατί, σύμφωνα με αυτούς, η κρατική παρέμβαση κάνει τα πράγματα χειρότερα από ότι ήταν πριν π.χ. η επιβολή του ενοικιοστασίου. Η σχολή αυτή αναγνωρίζει μόνο ένα τομέα κυβερνητικής

⁶² Lipietz, (1990), σελ.270

⁶³ Lipietz, (1990), σελ.275

δραστηριότητας που είναι όλες οι χαρακτηριστικές κυβερνητικές δραστηριότητες που όλα τα άτομα θα αναγνωρίσουν ότι το ιδιωτικό κόστος είναι πολύ μεγαλύτερο και επομένως θα επιτρέψουν την κυβέρνηση να ασχοληθεί με αυτές.

Αν θέλαμε να ασχοληθούμε με τη σημερινή εποχή θα μπορούσαμε να πούμε ότι από το 1990 ήδη είχαν αρχίσει οι προσπάθειες της απομάκρυνσης του κράτους από πολλούς τομείς της αγοράς και την εγκαθίδρυση ελεύθερης αγοράς σε αυτούς, όπως ο τομέας των τηλεπικοινωνιών και της ηλεκτρικής ενέργειας. Σήμερα λόγω της παγκοσμιοποίησης και το άνοιγμα των αγορών μεταξύ των περισσότερων χωρών του κόσμου η κρατική παρέμβαση, μιας κυβέρνησης ενός κράτους υπέρ των πολιτών του, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως και παράνομη αν αυτή πλήττει τα συμφέροντα άλλων πολιτών άλλων χωρών π.χ. οι επιδοτήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα εγχώρια αγροτικά προϊόντα που ο παγκόσμιος οργανισμός εμπορίου πιέζει να μειωθούν, αν όχι να καταργηθούν. Καταλαβαίνουμε λοιπόν ότι σήμερα επικρατεί η ιδέα της ελεύθερης αγοράς όπου το κράτος περιορίζεται ολοένα και περισσότερο στις βασικές λειτουργίες του όπως η μόρφωση και η ασφάλεια των πολιτών και επεμβαίνει στην αγορά μόνο αν οι συνθήκες το επιβάλλουν π.χ. για αντιμετωπιστεί μια ενδεχόμενη κρίση ή για να τονώσει τις επενδύσεις, όμως ακόμα και αυτές οι παρεμβάσεις γίνονται κάτω από ορισμένες συνθήκες και όχι πάντοτε. Τέλος θα μπορούσαμε να πούμε ότι στο μέλλον οι κρατικές δραστηριότητες θα μειώνονται συνεχώς και ότι έχουμε φύγει από καιρό από την έννοια του κράτους όπως το καταλάβαινε ο Keynes και άλλοι οικονομολόγοι.

Βιβλιογραφία

1. Ιωάννης Σ. Βαβούρας, Οικονομική Πολιτική (1998), Εκδόσεις Παπαζήσης
2. Mark Blaug, Great Economist Since Keynes (1985), Edward Elgar Publishing Limited
3. James M. Buchanan- Gordon Tullock, Ο Λογισμός Της Συναίνεσης (1999), Εκδόσεις Παπαζήσης
4. Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης, Ιστορία οικονομικής Μεθοδολογίας (1998), Εκδοτικός Οίκος "Interbooks"
5. John Maynard Keynes, Η Γενική Θεωρία Της Απασχόλησης Του Τόκου Και Του Χρήματος (2002), Εκδόσεις Παπαζήση
6. Philip A. Klein, The Role Of Economic Theory (1994), Transaction Publishers
7. Τρύφων Κολλιντζας, Θεωρία Οικονομικής Ανάπτυξης (2000), Εκδοτικές Επιχειρήσεις «Το Οικονομικό»
8. Θ. Λιανος-Δ. Δαμιανου-Γ. Μεργου-Μ. Ντεμουση-Σ. Κατρανιδη, Αγροτική Οικονομική (1998), Εκδόσεις Ευγ. Μπενου
9. Alain Lipietz, Αυταπάτες και Θαύματα (1990), Εκδόσεις Εξάντας
10. N. Gregory Mankiw, Μακροοικονομική Θεωρία Τόμος Β (1999), Εκδόσεις Gutenberg
11. H. Rima, Ιστορία Της Οικονομικής Ανάλυσης Β Τόμος (1998), Gutenberg
12. Ernesto Screpanti- Stefano Zamagni, Η Ιστορία Της Οικονομική Σκέψης Β Τόμος (2003), Εκδόσεις Τυπωθήτω
13. Joseph Stiglitz, Οικονομική του Δημόσιου Τομέα (1992), Εκδόσεις Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη

Περιοδικά

1. IMPRIMIS MARCH (2003), VOLUME 32, NUMBER 3

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000072250